

Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén

I.

Az okozati összefüggésnek a polgári jogi felelősség területén betöltött szerepe azok közé a kérdések közé tartozik, amelyek körül a jogtudomány nem jut nyugvópontra, noha az egész problémakör a felszínen roppant egyszerűnek látszik. Éppen ezért a burzsoa és a szocialista jogtudósok ekörül folytatott vitáit a bírák, ügyészek, ügyvédek csendes derűje vagy közönyös vállrándítása szokta kísérni: nem értik a tudományos hűhót, mert hiszen nekik az egyes konkrét esetekben nem szokott problémát okozni az okozatiság megállapítása, máskor pedig — annak a kérdésnek az elbírálásánál, hogy milyen közvetlen vagy közvetett károk megtérítésére kell a károkozót kötelezni — nem ismerik fel, hogy a kár mértékének megállapítása során voltaképpen az okozati összefüggés kérdésében mondanak ítéletet és ezért az okozati összefüggésről folytatott vitákat gyakran természetlennek, skolasztikusnak ítélik. Az egymással vitázó tudósok pedig abban megegyeznek egymással, hogy a gyakorlati területen dolgozó jogászoknak nincs igazuk, és hozzáteszik, hogy ez a megnevezés mindaddig tapasztalható lesz, amíg a gyakorlati munka naturalista alapon folyik, amíg a bírák büszkéek arra, hogy először „megérik” az ítéletet és azután eszerint döntenek el egyebek között az okozati összefüggés kérdését is. Ne feledjük azonban, hogy még ez az egyébként is kétes hangzású „megérés” sem a semmiből táplálkozik, az is felhalmozott tapasztalat, ismeret és élményanyag kifejeződése. Még ez a „megérés” is jobb ítélkezésre fog vezetni, hogyha amögött egyebek között az okozati összefüggés kérdésében is tisztázott, tudatosított és a valóságnak lehetőleg megfelelő nézetek élnek és hatnak.

Az okozati összefüggés kérdésének legnagyobb jelentősége éppen a felelősséggel való szoros összefüggése miatt van; ez az egyik általános oka annak is, hogy a viták korszakokon át folynak tovább. A jogi felelősség — és a polgári jogi felelősség — a jog egyik legproblematisabb kérdésköre, ahol a politikai és a lelkiismereti szempontok találkozása különösen intenzív. A jogi felelősség megoldásától nagymértékben függ a társadalomellenes magatartások elleni védekezés sikeressége, és sikertelen megoldását az uralkodó osztály azzal fizeti meg, hogy az ellene irányuló magatartások szaporodnak és hitele csökken. Az új és új társadalmi rendszerek, a fejlődés új és új szakaszai újból és újból felteszik a jogi felelősség kérdését a politikusoknak és a jogászoknak. Ezek a kérdések az eltérő helyzetekben, eltérő osztályviszonyok közepette, eltérő célok és lehetőségek mellett más és másképpen hangzanak, noha megfogalmazásuk gyakran teljesen azonos, noha úgy tűnik, mintha mindig ugyanazokról a standardkérdésekről volna szó, — pl. a polgári jog területén arról, hogy

vétkességi vagy tárgyi felelősségi rendszer legyen-e stb. Így azután az azonos megfogalmazású kérdésekre adott azonos megfogalmazású válaszok is gyakran mást és mást is jelentenek a megváltozott társadalmi, politikai és gazdasági viszonyokból folyólag: egy mai vasúti felelősségi törvény tárgyi felelősséget valló válasza nem ugyanaz, mint pl. a lex Aquiliáé.

Az okozati összefüggés körüli viták szívóssága azonban nemesak arra vezethető vissza, hogy e kérdés a jogi felelősség részkérdése. Az okozatiságnak a polgári jogi felelősség területén betöltött szerepe „kettős kötöttségű” kérdés. Filozófiai és jogi probléma. Ami benne általános, az az okozatiság filozófiai kérdése, ami speciális, az a polgári jogi felelősség jogi kérdése. Éppen olyan kevésbé lehet csak filozófiai kérdésnek tekinteni, mint csak joginak. Ennek megállapítása azért fontos, mert a múlt jogtudományának egyes ágai hajlamosak voltak a filozófiai oldal teljes elhanyagolására és valamiféle egészen külön jogi okság „létrehozására”, a jelené pedig inkább a jogi oldalt mellőzi. Ez utóbbi jelenséget némileg magyarázza az, hogy az új, szocialista világnézet rohamos terjedése szükségszerűen hozza magával az általánosnak a figyelem középpontjába kerülését, gyakran a speciális rovására. Most azonban már eljutottunk odáig, hogy az általánost egészében véve, kereteiben a helyére tettük, és így a speciális nemhogy zavarná, de gazdagítja a képet, különös figyelmet szentelhetünk tehát ennek a speciálisnak. Az okozatiságnak a polgári jogi felelősség terén betöltött szerepe is *általánosságban* tisztázódott: ma már aligha vitatják nálunk, hogy a marxizmus—leninizmusnak az okozati összefüggésre vonatkozó megállapításai a jog területén is helytállóak, vulgárisan szólva: az okozati összefüggés a jog területén is — okozati összefüggés. Ez azonban önmagában még akkor sem volna kielégítő, ha az okozatiságra vonatkozó filozófiai tételek közismertek volnának és azokkal valamennyien élni is tudnánk mindennapi munkánk során. Közismert, hogy minden általános, tehát magas fokban absztraháltan kifejezett jelenség különféle formákban jelenik meg, a valóság sokoldalú különféleségében sajátos vonásokat is mutat, amelyek feltárása nélkül az általános megállapítások — az „általánosságok” pejoratív megjelölését nyerik el. Az igaz általánosításokat is lejáratja, ha ennyiben maradnak, ha nem telnek meg konkrét tartalommal, ha nem jelenítik meg őket úgy, ahogyan a különböző viszonyok között hatnak, különböző megjelenési formáikban, összefüggéseikben, az egyes területeken fennálló kölcsönhatások-okozati sajátos vonásaikkal is gazdagítva. Márpedig ilyen értelemben az okozati összefüggés kérdése a polgári jogi felelősség területén nincs még kielégítően megoldva. A *speciális* jellegzetességek feltárásában megítélésünk szerint még csak részeredmények vannak. „Az okozati összefüggés a polgári jogi felelősség területén” cím első felével lényegében tisztában vagyunk, de a második felével nem eléggé. Ez a helyzet pedig a jogászok körében az első fele területén elért eredményeket is veszélyezteti, amellett, hogy az általánosra korlátozódó tudós a gyakorlati munkához is csak általános segítséget nyújt. A jogtudománynak tehát el kell végeznie a klasszikusok által a dzsungelbe vágott út mentén a további feltáró és civilizációs munkákat is.

Erre természetesen egy tanulmány nem vállalkozhat. Ezért az irodalomnak csak a legfőbb tendenciáit vázolva csupán néhány problémát vetünk fel a kérdések exponálása érdekében, és megkíséreljük vázlatosan megjelölni azokat az irányokat, amelyekben megoldásukat álláspontunk szerint keresni kell.

II.

1. A burzsoa jogtudomány a múlt század közepétől azt az utat tette meg ebben a kérdésben, amit az ideológia sok más kérdésében is megtett: az utat a mechanikus materializmustól ennek idealista korrekcióján keresztül a nyílt idealizmusig, amikor a feltételek egyenértékűségének elméletétől az okkiválasztó elméleteken keresztül eljutott az okozati összefüggést tagadó, az okságot a beszámítással felváltó elméletekhez. Ez az út a kapitalizmus fejlődésére jellemző módon egyébként egyben a bírói önkény lehetősége kiterjesztésének is útja volt.¹

Ezek a nézetek tehát két nagy csoportba oszthatók: mindegyikük a kapitalizmus más-más szakaszára jellemző, noha nem kizárólagos a maga idejében sem. E nézetek egyik — uralkodóvá később vált — csoportja az okozatiság *nyíltan idealista* koncepcióján alapul. Az okozati összefüggést vagy teljesen tagadja, vagy — ami majdnem ugyanazt jelenti — nem tekinti a világ objektív jelenségének, hanem csupán gondolkodásunk kategóriájának. Az okozatiságot eszerint az emberi gondolkodás viszi bele az egymást időben követő jelenségekbe. Ezek a nézetek számunkra teljesen értéktelenek. Megcáfolásukkal sem foglalkozunk; ez a filozófia eddig is meggyőzően elvégzett feladata, nem jogász feladat. A mi problémáink megoldásához segítséget nem nyújt: még gyengéinek feltárásából sem lehet a megoldást előbbrevívó következtetéseket levonni.

A burzsoa nézetek másik nagy csoportjának *kiindulása materialista*: e nézetek az okozati összefüggést a jelenségekben, folyamatokban objektíve benne rejlőnek tekintik. Kiindulásukban a múlt század mechanikus természettudományos szemlélete hat át a jogi elmélet területére. Az okozatiság mechanikus természettudományi fogalmát alkalmazzák a jogi jelenségekre.

Ezek a nézetek is kettéágaznak. Az egyik águk, a *feltételek egyenértékűségének* elmélete, az ún. ekvivalencia-elmélet² azt vallja, hogy az okozatiság *természettudományi* fogalmát a jogász meg nem erőszakolhatja. Ez a fogalom mindenütt érvényes, és a jogász is köteles azt elfogadni. Ha önmagában nem igazítja el, nem elégíti ki, kapcsoljon be további jogi, értékelő tényezőket, amelyek az oksági viszonyokon erőszakot nem téve tovább szelektálnak az értékelő felelősség céljaira. E felfogás szerint valamely eredmény valamennyi feltétele teljesen egyenlő értékű és csak valamennyi feltétel együtt minősíthető oknak. A balesetet a gépkocsivezetőnek az ittassága folytán beállott állapota éppen úgy okozta, mint az az anya, aki a károkozót vagy a károsultat megszülte, vagy az, aki a kérdéses italmérés megnyitását elhatározta. Ez a jogász számára is így van adva, ő sem „rendelheti el” egy-egy ok „megszüntetését”. E felfogás továbbá ugyanakkor, amikor az okok körét ilyen *tágra* vonja, más vonatkozásban lényegesen *szűkíti* azt: nem ismeri el a mulasztás okozatiságát, mert valaminek a meg nem történte természet-tudományi értelemben semminek az oka nem lehet, a mulasztás okként szerepeltetése ellentmond a természet és gondolkodás elemi tényeinek.

¹ Nem tekintjük feladatunknak az okozatosságról szóló burzsoa elméletek rendszeres kifejtését és értékelését. Rövid magyar nyelvű leírásukat tartalmazza a Szladitsz szerkesztette „*Magyar magánjog*” c. kézikönyvnek Marton Géza által írt III. köt. 25. §-a, továbbá Balás P. Elemér, „*Az okozatosság büntetőjogi problematikája*”, 1936. és Kausser Lipót, „*A kártevés okozatosságáról*”, 1939.

² Fő képviselője Buri (*Die Kausalität und ihre Verantwortung*. 1873.)

E materialista kiindulású elméletek másik ága megállapítja, hogy a természettudományi oksági fogalom a jogász számára használhatatlan. A természettudományi okok között megkülönböztetéseket kell tenni, korlátozni kell az okok körét, és csak azokat a tényezőket kell okoknak tekinteni, amelyek bizonyos közelebbi kapcsolatban álltak a károsodással mint eredménnyel. E közeli kapcsolat meghatározására temérdek elmélet született. Így pl. *Birkmeyer* a „leghatásosabb” feltételt, *Binding* az „elhatároló” feltételt tekinti okoknak.³ Ezek közül az okkiválasztó elméletek közül a legelterjedtebb az *adekvát kauzalitás tana*, amelynek magának is számos árnyalata van. Közös vonásuk, hogy oknak azt a feltételt tekintik, amely az események rendszerinti lefolyása mellett a tapasztalat szerint alkalmas az illető eredmény létrehozására.⁴

Az elméletek mindkét említett ágának közös hibája, hogy kiindulásuk mechanikusnak, metafizikusan materialista, hogy a természet és a társadalmi jelenségeit azonos elbírálás alá vonják és a társadalmi jelenségekben sem látnak alapjában mást, mint fizikai, kémiai, biológiai folyamatokat. Kizárólag ez vezeti a feltételek egyenértékűségét valló elméleteket, az okkiválasztó elméleteket pedig ez gátolja meg abban, hogy az okozatiság általuk helyesen szükségesnek vélt „korlátozását” úgy hajtsák végre, hogy ne kerüljenek ellentétbe kiindulásukkal, vagyis hogy egységes, ellentmondástól mentes jogi okozatisági felfogást hozzanak létre. A fő hibájuk abban van, hogy rangsorba próbálják kényszeríteni az okokat, és ezzel az okozati viszonyt belemagyarázóan meghamisítják, — *Kauser* találó megjegyzése szerint „az okozatosságon véghezvitt műfogás”-okkal operálnak.⁵ Ez leginkább az adekvát okozatosság tanában figyelhető meg. Eszerint a „kiválasztást” a jogsértő (*Kries*), az egész emberi tudással rendelkező személy (*Rümelin*) vagy mind a legnagyobb belátással rendelkező ember, azaz a szakértőktől támogatott bíró, mind pedig a jogsértő (*Traeger*) előrelátása vagy elvárható előrelátása szabja meg. Eszerint az, hogy valami ok vagy nem ok, attól függ, hogy a következmény előrelátható volt-e vagy sem. Márpedig az, hogy valamely körülmény okként szerepelt-e vagy sem, nem függhet a következmények előreláthatóságától, az emberi tapasztalatoktól. A mechanikus materialista kiindulópont tehát mindezekben az elméletekben szubjektivistá, idealista koncepciókba torkollik. Ezekben az elméletekben nem csupán az okok összességének magaslatáról szemlélve önkényes a kiválasztás — látni fogjuk, hogy ez önmagában véve még nem vezet sem szubjektivismusra, sem idealizmusra —, hanem szubjektív szemléleti alapokon állva különböztet meg önmagában is lényeges és kevésbé lényeges szerepet játszó okokat, noha, mint még kifejtjük, az okok között a tételes jogban értékelt jogi jelentőségük alapján lehet különbséget tenni, de nem lehet ilyen különbséget tenni az elvont okok mint ilyenek között, intenzitásuk vagy rendkívüliségük tekintetében. Mindez arra vezet, hogy az okozatiság általános érvényű fogalma eltűnik és tőle teljesen elszakadva fellép a különálló, önfényű jogi okozatiság.

³ *Birkmeyer, Über Ursachenbegriff und Kausalzusammenhang im Strafrecht*, 1885.; *Gerichtssaal*, 37. köt. 272. o.; *Binding, Die Normen und ihre Übertretung*, II. kiad. II. köt.

⁴ Ld. pl. *Kries, Über die Begriffe der Wahrscheinlichkeit und Möglichkeit*, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 9. köt.; *Max Rümelin, Die Verwendung der Kausalbegriffe im Straf- und Zivilrecht*, *Archiv für die Zivilistische Praxis*, 90. köt.; *Traeger, Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*, *Marburg*, 1904. 159—161. o.

⁵ *Kauser*, i. m. 134. o. — *Ortmann* nézetével kapcsolatos megállapítás.

Ami pedig ezeknek az elméleteknek a használhatóságát illeti, e mechanikusan materialista kiindulású elméleteknek a feltételek egyenértékűségén alapuló ága a polgári jogi felelősség számára teljesen használhatatlan. A vétkeségen alapuló felelősség megállapítását nem segíti elő, olyan szélesen vonja meg az okozók körét. A tárgyi felelősségi rendszerben pedig a felelősség megállapítását végképpen csödbe kergeti, mert ott éppen az okozati összefüggés alapján kell a felelősséget megállapítani. A mulasztás okozatosságát nem ismeri el és ezzel elkerülhetetlenné teszi, hogy felelősséget állapítsanak meg okozatiság nélkül, ami visszaüt és az egész felelősségi konstrukciót — enyhén szólva — gyengíti. A második ág, a kiválogató ág a gyakorlatban kétségkívül használhatóbb, de csak annyiban, hogy szabad kezet enged a bírónak az okozati összefüggés tetszése szerinti megállapítására. E nézetek a szubjektivizmus melegágyai: hogy mi az objektív összefüggés, azt én határozom meg, mondhatja minden bíró, és aszerint is fogja azt in concreto megállapítani, hogy eleve milyen ítéletre készül. Ez a teleologikus beállítottságú szubjektivista elmélet a szabadjogi iskola légkörének a szülöttje, és mint ilyen kedvez a bírói önkénynek; ezenkívül azzal, hogy a mechanikus materializmustól szubjektivista irányban távolodik el, tükrözi az egységes burzsoa mechanikus világképnek a XIX. század folyamán végbement bomlását.

A materialista kiindulású burzsoa okozatossági elméletek tehát elméletileg hibásak és gyakorlatilag fogyatékosak. Hiányzik belőlük a dialektika, ami e téren az objektív és szubjektív, az általános és különös ellentétét egybefoglalja, és éppen a dialektika hiánya folytán keletkező ürt hivatott kitölteni a mechanikus materializmusnak a szubjektív idealizmussal való ölelkezése.

2. A szocialista jogtudomány — bizonyos próbálkozások után, amelyek a harmincas évek elejéig főként az adekvát okozatosság tanát igyekeztek elfogadhatóvá tenni⁶ — ezeket az elméleteket elvetette. Az adekvát kauzalitás tana csak azért tartotta magát viszonylag hosszabb ideig, mert kapóra jött az a tulajdonsága, hogy az okok között eleve „válogat” és így nem teszi eleve használhatatlanná a jogi felelősség megállapítása szempontjából az okozati összefüggés tényezőjét. Nem fogadhatta el azonban a szocialista elmélet a már kifejtetteknél fogva az okoknak mint ilyeneknek akár az élettapasztalatra, akár az események rendszerinti lefolyására való hivatkozás révén végeredményben szubjektív emberi megítélés általi korlátozását. Az igyekezet tehát arra irányult, hogy az adekvát okozati tant és nagyszámú rokonságát olyan elmélettel váltsák fel, amely ezt az okok közötti „válogatást” nem szubjektív, de objektív alapra helyezi. Azt keresték, hogy a *valóságban* valamennyi ok egyenlő-e, nincsenek-e köztük lényeges és kevésbé lényeges okok. Ez az út a burzsoa mechanikus materializmus meghaladására irányult; ez ugyanis nem fogadja el, hogy az objektív valóságban bármiféle különbség legyen az okok mint ilyenek között: „kicsi” és „nagy” ok egyaránt ok, és a károkozó világrahozatala ugyanolyan *conditio sine qua non*, mint károkozó magatartása.

A „válogatás” objektív alapokra helyezésére több kísérlet történt. Megpróbálkoztak a fő- vagy döntő oknak a többi okkal való szembeállításával (*Trajnyin*), a lehetőséget valósággá változtató okoknak a pusztán lehetőséget teremtő okoktól való megkülönböztetésével (*Joffe*) stb.⁷ Mindezek

⁶ Ld. pl. Agar'kov, *A szovjet polgári jogi tankönyv* 1938. és 1944. évi kiadásában.

⁷ Ld. Trajnyin, *A bűncselekmény tényállása a szovjet büntetőjogban*. 1951.; Joffe, *A felelősség a szovjet polgári jogban*. 1955., *Kártérítési kötetnek*. 1952.

azonban szintén az okok szubjektív rangsorolását jelentik és így többé-kevésbé objektív megfogalmazásban visszakanyarodnak az adekvát okozatiság tanához. Jellemző erre pl. *Joffe* példája : három gyereket ablaktisztításra visszatartanak az iskolában. Az egyik gyerek leejti a törőruhát, kihajol az ablakon és homlokán találja őt egy az utcán taláalomra lövöldöző ipari tanuló. *Joffe* szerint a lehetőséget az iskolában való visszatartás teremtette meg és ezt változtatta valósággá a lövöldöző ifjú. Nem lehet-e azonban ezt megfordítani? Az ifjú teremtette meg a lehetőséget a vaktában való lövöldözéssel és a gyermekek feletti felügyeleti kötelezettség megszegése változtatta a különben csak lehetőséget valósággá. Úgy vélem az egyik exponálásnak ugyanaz az értéke, mint a másiknak : a lehetőséget valósággá változtató ok kiválasztása merőben szubjektív és egyéni.

A „válogatás” objektív alapokra helyezésének kulcsát azonban a szovjet jogtudósok zöme nem itt keresi, hanem két lényeges marxista kategória alkalmazásával ; ezek pedig a *szükségszerű* és a *véletlen*.⁸ Minden jelenségnek vannak szükségszerű okai, ezek relevánsak a jogász számára, a többit elhanyagolhatja. A jogi ok — a szükségszerű ok. Minthogy pedig az ok szükségszerű vagy véletlenszerű minősége nem az emberi megítéléstől függ, hanem az objektív világ jelensége, a „válogatás” objektív alapon, a valóság mélyebbreható, alaposabb feltárásán, a jelenségek mögötti lényeges felfedésén alapul ; ezért ez az elmélet nemhogy idealista irányban távolodnék el a mechanikus materializmustól, de ellenkezőleg : a „mechanikus” jelzőt operálja le a materializmus testéről.

Ez az elmélet kétségkívül tetszetős és ma uralkodónak is mondható a szocialista jogtudományban, noha érik súlyos bírálatok is.⁹ Méltán, mert e tannak még számos nehezen leküzdhető akadállyal kell megbirkóznia. Gyermekek játszanak az utcán és a labdával eltörnek egy értékes vázát, amit éppen arra visz egy árukihordó. A gyermekek mindennap ott szoktak játszani. Hébe-korba betörnek egy-egy ablakot, most a vázát törték el, de általában nem okoznak kárt. Lehet-e azt állítani, hogy a kár szükségszerű oka az volt, hogy a szülők aznap sem vigyáztak a gyerekekre? Szükségszerű ok az, ami 99 esetben nem hat, egy esetben igen? Fékhiba folytán baleset történik. A baleset szükségszerű oka az, hogy valaki a gépkocsit üzembentartotta és véletlen oka, hogy a fék elromlott? Vagy egy másik példa a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából : az üzembentartó nem szerel fel zárat a teherautó ajtajára és nem gondoskodik az akkumulátor feltöltéséről, úgy hogy a vezetői fülke egyrészt nem zárható, másrészt a motort akkor is járatni kell, ha a kocsit áll. A gépkocsivezető hivatalos ügyben bemegy néhány percre egy irodába, ezalatt egy részeg ember beszáll, megindítja a kocsit és beleszalad vele egy kirakatba. A szükségszerű ok a zár és megfelelő akkumulátor hiányára vezető mulasztás az üzembentartó részéről? Száz munkás védőfelszerelés nélkül dolgozik egy építkezésen. Egyikük hat hónap múlva leesik az állványról. Szükségszerű ok lehet-e egy védőfelszerelés hiánya? Hogyan lehet ezt a körülményt egy adott

⁸ E felfogás néhány képviselője : Piontkovszkij (*A szovjet büntetőjog általános része*, 1948. és 1952. kiad.), Lunc (Novickij—Lunc, *A kötetmek általános tanai*, 1950., a szovjet polgári jogi tankönyv 1950. évi kiadása, magyarul : 1952.), Matvejev (*A vétkesség a szovjet polgári jogban*, 1955), Antyimonov (*Polgári jogi felelősség a fokozott veszélyforrás által okozott károkért*, 1953.), Genkin (*Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo*, 1949. 11. sz.), Szergejeva (*Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo*, 1950. 3. sz.) stb.

⁹ Így pl. O. Sz. *Joffe* igen mélyreható, sokoldalú, meggyőző bírálatnak vetette alá ezt a tant. (*A felelősség a szovjet polgári jogban*, 1955. oroszul, V. fej. 3. § 2. pont.)

esetben szükségszerű oknak minősíteni, amikor egy híján 180.000 esetben következmények nélkül maradt? A példák végnélkül szaporíthatók. Ezekből is kitérnék azonban, hogy a jog a véletlenszerűnek tűnő közrehatást is igen gyakran eredmény okának tekintti; *a szükségszerű és a véletlen megkülönböztetése szerint az objektív alapokra helyezett „válogatás” a jogászt nem elégíti ki.* Ha pedig ilyen körülmények között erőltetik a jogi oknak a szükségszerű okkal való azonosítását, az következhet be, hogy a „szükségszerű” forgalmát igyekezzenek a jogi szükségletekhez idomítani, így az elveszti objektív jellegét és ugyanolyan szubjektív idealista koncepcióvá lesz, mint az adekvát okozatosság tana, csak „modernebb”: a marxista terminológiának megfelelőbb köntösben jelenik meg. A „szükségszerű” ok így azonos értelművé válik a „rendszerinti”, az „események normális lefolyása melletti”, a „köztapasztalat szerinti” okkal, ezek pedig az adekvát okozatosság tanának különböző elágazásai.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy a szükségszerű és a véletlen elhatárolásával a polgári jogi felelősség területén az okozatiság kérdését nem lehet megoldani? Megítélésünk szerint az idevágó tényállások jellege. Noha világos előttünk, hogy a szükségszerű és a véletlen viszonya relatív, hogy ami az egyik vonatkozásban szükségszerű, az egy más vonatkozásban véletlen lehet, mégis azt kell mondanunk, hogy a polgári jogi felelősség tényállásainak területe általában olyan terület, ahol e megkülönböztetésnek nincsen alapja. Az olyan véletlenek, mint pl. két autónak az útkereszteződéshez való egyidejű érkezése, kapcsolnak be olyan szükségszerű folyamatokat, mint az összeütközés, a két gépkocsi összetörése, a bennülők megsérülése. A gyermek-példában annyi a szükségszerű, hogy a váza eltörik, ha egy labda bizonyos sebességgel eltalálja, egyébként az egész eseménysorozat véletlenek sorozata. Ha e példákat megfigyeljük, szükségszerű okokat csak a természeti okok körében találhatunk, ez pedig a jogászt, a társadalmi jelenségek kutatóját, nem elégíti ki. Ha azonban az emberi magatartásokra fordítjuk a figyelmet, nem találunk szükségszerű és véletlen okokat. Itt ugyanis nem olyan társadalmi folyamatokról van szó, amelyek fő tényezői és tendenciái a sok esetlegesség mellett vagy világgosan kiütőköznek vagy rejtve, de felismerhetően hatnak és uralkodnak, amelyek valójában társadalmi, emberi okokként jelentkeznek, — ez éppen az esetlegességek birodalma. A játéknál jelenlevő szülő — aki ugyan aligha tudta volna a labdát útjából eltéríteni — éppen beszélgetésbe merült valakivel, amikor az árukihordó a vázával arra jött, lehetséges, hogy azért, mert előzetesen tíz percig beszélgetett egy ismerősével; kerülőt tett a kedvéért, máskülönben arra sem járt volna; főnöke a szokottnál tovább ebédelt és később adta oda a vázát stb. Hol vannak itt megkülönböztethető szükségszerű és véletlen okok? Az állványról leesett munkás esetében a védőberendezés hiánya egy fél évig nála sem, 99 társánál sem vezetett balesetre. Lehet, hogy aznap gyermeke betegsége aggasztotta vagy féltékenység kínozza, lehet, hogy rosszul nyújtottak feléje egy gerendát, lehet, hogy ügyességét akarta fitogtatni egy malterhordó leány előtt; lehet, hogy valahonnan visszatükröződő napfény a kritikus pillanatban a szemébe verődött és megvakította, — számtalan ilyen vagy más tényező hathatott közre. Meg lehet itt különböztetni szükségszerű és véletlen okokat? Az adós késedelembe esik, másnap a villám agyonsújtja a lovat, amit előző nap át kellett volna adnia. Melyik ok szükségszerű? A késedelembe esés, tehát a vétkes magatartás? A villámesapás, tehát a mentesítő erőhatalom? Nincs minőségi különbség az okok között; valamennyi egyformán véletlen vagy egyformán szükségszerű: itt nem társadalmi-történelmi vagy gazdasági

folyamatokról és tendenciákról van szó, hanem elszigetelt eseményekről. Kétségtelen, hogy a társadalom, technika és gazdaság mai fejlettsége mellett törvényszerűen bekövetkeznek jogellenes károsodások, de hogy mikor, hol és milyen körülmények között, az a véletlenek játékatól függ. Ha igaz az, hogy a veszélyes üzemek összességének működése vagy elektromos kisülésekkel járó viharok törvényszerűen vezetnek károsodásra, ez nem jelenti azt, hogy az egyes adott esetekben az üzem veszélyes működése vagy a villámcsapás mint ok „szükségszerűbb ok”, mint valamely más, az adott konkrét esetben ugyancsak közreható tényező. Itt legfeljebb az a veszély „szükségszerű”, hogy a jogász azt fogja „szükségszerűnek” minősíteni, amire a felelősség megoldása szempontjából „szüksége” van. Ezt azonban a szükségszerű és véletlen objektív kategóriáival nem lehet megtenni.

Felmerül azonban: valóban nincsenek ezekben a jelenségekben törvényszerűségek, szükségszerű okok? Bizonyos értelemben feltétlenül vannak. Ha a károkozások *nagy számát* figyeljük meg, akkor tendenciákat, törvényszerűségeket, tehát szükségszerű okokat is találunk. Az esetek nagy számának megfigyelése során ilyen lehet az üzem veszélyes működése, a felügyeleti kötelezettség elmulasztása, a vétkesség stb. Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt, amit éppen a szükségszerű és véletlen okok megkülönböztetésén alapuló elmélet hangsúlyoz a legerőteljesebben: a szükségszerű és a véletlen viszonya relatív; ami egy bizonyos vonatkozásban szükségszerű, az más vonatkozásban véletlen. Erről van itt is szó. Az a törvényszerűség, hogy az üzem veszélyessége gyakran vezet károsodásra, a véletlenek összevisszaságán keresztül érvényesül. Mihelyt egy adott esetet vizsgálok, mihelyt elszigetelem azt a többi, vele valójában semminő tényleges kapcsolatban nem álló hasonló esettől, *ebben a konkrét viszonyban* az üzem veszélyességének mint oknak a szükségszerű volta eltűnik, és ez az ok ugyanolyan minőségű lesz, mint az adott eset többi oka.

Az esetek nagy számának megfigyelésén alapuló törvényszerűség folytán szükségszerűnek tekinthető ok tehát az egy adott elszigetelt esetben nem más jellegű, nem „szükségszerűbb” ok, mint a többi közreható ok. E törvényszerűségnek nem az *egyes* eset konkrét okozati összefüggésének megállapításában van szerepe, hanem abban a *jogpolitikában*, amely a döntő láncszemet kívánja megragadni a jogellenes károkozások egyes esetcsoportjaiban, vagyis a *jogalkotás* során. Ha megállapítható, hogy

a) valamely esetcsoportnak domináns oka van, és

b) ennek az oknak a kiküszöbölése a polgári jogi felelősségi speciális eszközökkel hathatósan előmozdítható,

akkor a polgári jogi normarendszer az egyes esetekre szólóan *ezt az okot minősíti relevánsnak*. Relevanciájának tehát nem az a közvetlen alapja, hogy az adott károsodásra vezető eseménysorozatban, mint ilyenben „szükségszerű” szerepet játszott, hanem az, hogy a) az esetek nagy számában törvényszerűen előfordul, b) a polgári jog speciális eszközeivel korlátozható vagy megszüntethető és ezért a polgári jog ezt ruházta fel polgári jogi relevanciával.

A polgári jogi felelősség területén tehát a szükségszerű és a véletlen megkülönböztetése nem lehet az okozati összefüggés elhatárolója, és pedig alapvetően azért nem, mert a jogellenes károkozás, mint a mindennapi élet egyik rendellenes, kiszakított darabja önmagában olyan természetű, hogy *ott a szükségszerű és a véletlen megkülönböztetésének objektíve nincs talaja*.

Úgy látszik tehát, hogy az okok közötti „válogatás” kísérlete esődöt mondott. A szükségszerű és a véletlen okok megkülönböztetésének a polgári jogi felelősség területén való alkalmazása lépés előre annyiban, hogy kiküszöböli a mechanikus materializmus legfőbb hibáját: a feltételek egyenértékűségének tételét, amely csak a felszínen ragadja meg az okozati összefüggést, de nem lényegében. Csődöt mond azonban annyiban, hogy a mechanikus materializmushoz hasonlóan messzemenően azonosítja az emberi magatartásokban rejülő okozást a természeti folyamatokban való okozással, és az „emberi” mozzanatok specifikus vizsgálatát kizárólagosan a vétkesség vizsgálatának körébe utalja, ugyanakkor viszont sematikus módon bele igyekszik kényszeríteni a szükségszerű és a véletlen dialektikus megkülönböztetését olyan viszonyokba, amelyekben ennek — a társadalmi-emberi és nem a természeti oldal vonatkozásában — általában nincs helye.

Az következik-e ebből, hogy teljesen le kell mondanunk a „válogatásról”? Ebbe nehezen lehetne beletörődni: a probléma úgy merül fel, hogy vagy sikerül találni egy kielégítő „válogatási” elvet, vagy a jogásznak le kell mondanania arról, hogy az oksági viszonytal operáljon, mert az „válogatás” híján olyan tág; hogy nem mond semmit. Kétségtelen, hogy a polgári jogásznak tovább kell kutatnia a „válogatás” megoldása érdekében, mert őt erre a tárgyi felelősség intézménye ellenállhatatlanul sarkallja. Könnyebb a dolga a büntetőjogásznak — szól a polgári jogász — mert neki még akkor is mindig van egy második szelektáló szempontja, ha az okozati összefüggés esődöt mond: a büntetőjogi felelősségrevonáshoz mindig szükség van bűnösségre is. Ha az okozás kérdését a bíró nagy ráhagyással önti, a bűnösség vizsgálatával a felesleges anyagot leesztergálhatja róla.

Nincs-e a „válogatás”-nak olyan elve és módszere, amely a valóságon sem tesz erőszakot és a polgári jog igényeinek is megfelel? Az eddigi példák tanulmányozása azt mutatja, hogy érdemes erőfeszítéseket tenni. Úgy érezzük, van, ami megkülönbözteti a szülői felügyelet elmulasztását attól, hogy a gyerekek éppen oda rugták a labdát, ahol az árukihordó járt, vagy a védőberendezés hiányát attól, hogy a napfény egy pillanatra megvakította a munkást. Feltűnő mindenesetre, hogy ezek az előbb említett okok azok, amelyek *a jog eszközeivel befolyásolhatók*, szemben a többi okkal: ezek az okok ugyanis a jog által hozzáférhető emberi magatartások. E megállapításnak pedig külön jelentőséget ad az, hogy a jogi felelősség általános fő célja éppen ez: befolyást gyakorolni, elhárítani, megelőzni. Ezek az okok az oksorozat ama láncszemei, amelyeket megragadva a jog a prevenció célját el tudja érni. *Ezek nem a szükségszerű, de a jog által befolyásolható okok.*

A megoldást meggyőződésünk szerint ezen az úton kell keresni.

III.

1. X. lelövi Y-t. Hárman keresik a beállott halálos eredmény okát: az orvos, a fegyverszakértő és a jogász. Az orvos azt állapítja meg, hogy a központi idegrendszer egy behatolt idegen test hatására megbénult, a fegyverszakértő azt, hogy a ravasz meghúzásával bekövetkezett ütődés folytán felrobbant lőpor a lövedéket a ballisztika által felfedezett szabályok szerint az áldozat fejébe juttatta, a jogász pedig, akit a halál mint jogellenes eredmény érdekel, azt, hogy X. szándékosan lőtt rá haragosára, Y-ra és szándékának

„megtámogatására” előzetesen alkoholt fogyasztott és tanácskozott Z.-vel. Fel lehet itt tenni a kérdést, hogy melyiknek volt igaza? Nem kellene-e csodálkozni az orvoson, ha ő a fegyver elsütését, a fegyverszakértőn, ha ő a szándékot, az alkoholfogyasztást és a jogászon, ha ő a központi idegrendszer megbénulását jelölné meg okként? Mindegyiknek igaza van a maga körében. Mindnyájan az objektív összefüggések egy-egy láncolatát emelték ki. Ott hevert előttük a valóság az összefüggések kimeríthetetlen gazdagságában; az orvos az adott konkrét esetben az orvosi okot, a fegyverszakértő a műszaki okot, a jogász a jogi okot szigetelte el a többitől a maga számára. Mindegyik az objektív valóság egy darabját ragadta meg és mindegyik valami mást.

Jogi ok? Mégis volna valamiféle külön „ok” jogászok használatára? Külön jogi ok nincsen, de jogi ok van. Itt keresendő az általános és különös, az objektív és szubjektív ellentétének egybefoglalása. Az oksági viszony objektív és sem orvos, sem fegyverszakértő, sem jogász nem csempészhet oda és nem emelhet el onnan olyan okot, amely objektívén ne tartoznék a kölcsönös összefüggések hálójába. Ugyanakkor azonban az orvos is, a fegyverszakértő is és a jogász is az objektíve meglevő okok közül azokat figyeli meg, amelyekre neki van szüksége, — nem személy szerint, de *szakmája törvényszerűségei* alapján. Tehát: az objektív okok közül *az egészséget tekintve önkényesen, de a különöst tekintve meghatározottan* emelnek ki egyes láncszemeket vagy folyamatokat. „Hogy az egyes jelenségeket megértsük” — írja Engels — „ki kell ragadnunk őket az általános összefüggésből és elszigetelten kell szemügyre venni őket, *akkor* a váltakozó mozgások közül az egyik okként, a másik okozatként fog megjelenni.”¹⁰ Az elszigetelten való szemügyrevételhez az elszigetelés értelmi tevékenysége szükséges. Az orvos a lövedéknek a testbe való behatolását követően az emberi szervezetben végbement folyamatokat szigeteli el, a fegyverszakértő a fegyver szerkezetével, megtöltésével, a célzással, elsüléssel kapcsolatban eseményeket, a jogász a fegyvert elsütő ember magatartását. Az „elszigetelés” nem lehet szemponttalan; azt meghatározzák azok az objektív törvényszerűségek, amelyek ismeretében és felhasználására a vizsgálódást folytatják. Ilyen determinált szempont hiányában az okfogalom maga is absztrakció.

Kétségtelen, hogy amit az orvos, a fegyverszakértő és a jogász itt kiragad, az — Lenin szavaival élve — „csak egyoldalúan, töredékesen és tökéletlenül fejezi ki a világ összefüggésének mindenoldalú és mindent átfogó jellegét”,¹¹ de ez az okozatiság általános jellegzetessége: az okozatosság így fejezi ki a kölcsönös összefüggések rendszerét. „Az ok és okozat emberi fogalma valamelyest mindig egyszerűsíti a természeti jelenségek objektív összefüggését, csak megközelítően tükrözi, mert mesterségesen elszigeteli az egyetlen és egységes világfolyamat egyik-másik oldalát”, írja Lenin¹². Valójában ez megy végbe az okozati összefüggések kutatásának minden részterületén anélkül, hogy ez ezen a szükségszerű egyszerűsítésen túl meghamisítaná a folyamatok valóságos képét. Az is kétségtelen továbbá, hogy a jogi, orvosi, műszaki okok nem olyan függetlenek egymástól, hogy ne jelentkeznének összeszövődött: utalunk a rendellenesen vékony koponyacsontokra, az utca kivételesen síkos állapotára stb. Mindezekre a jogász is figyelemmel van, amikor a jogi okokat

¹⁰ *A természet dialektikája*. 1952. 241—242. o.

¹¹ *Filozófiai füzetek*. 136. o.

¹² *Materializmus és empiriokriticizmus*. Művei, 14. köt. 156. o.

keresi, erről azonban később szólunk. Itt tehát voltaképpen arról van szó, hogy a jelenség jogi okának kutatása során

a) először *magát az eseménysorozatot* kell elszigetelni,

b) azután ezen belül el kell szigetelni azokat az okokat, amelyek *jogi szempontból relevánsak*.

Még egy ellenvetés: szubjektivisták és teleológikusok a jogi ok keresése. Apriori meghatározott célból önkényesen válogat a meglévő okok között, ez pedig olyan mértékben eltorzítja a valóságot, hogy a materialista kikötőből ezzel a vezérlőművel is idealista „rév”-be érünk. Úgy gondoljuk, nincs ok ilyen következtetésre. Egész tudatos tevékenységünk arra irányul, hogy az objektív folyamatokat megismerjük, majd törvényszerűségeikhez alkalmazkodva őket meghatározott céljaink érdekében befolyásoljuk. Szubjektivistákká akkor leszünk, ha parancsolgatni akarunk ezeknek az objektív folyamatoknak — akár marxista hangzású vezényszavakkal is — ahelyett, hogy amennyire lehet magunkat nekik alávetve uralkodnánk rajtuk. Teleológikusakká akkor válunk, ha magukba a folyamatokba próbáljuk beleerőszakolni a célatörést, és ebből, nem pedig okaikból igyekezünk levezetni mozgásukat. Minderről azonban itt nincsen szó. Kétségtelen, hogy a valóság gazdag szövedékéből az okozati összefüggések egészét tekintve önkényesen emelünk ki egyes tényezőket célunk, a társadalomellenes magatartások leküzdéséhez való jogi hozzájárulás érdekében, de a kiemelésnek ez az „*önkényessége*” nagyon is *meghatározott*: meghatározzák az adott társadalmi viszonyok, osztályviszonyok és meghatározzák azok az objektív lehetőségek és módszerek, amelyek a jognak rendelkezésre állnak a társadalom befolyásolására. Egy gyermek tettét jogi okként nem emelhetjük ki, mert azt a jog eszközeivel befolyásolni nem tudjuk. Ez csak az okozati összefüggések egésze szempontjából önkényes kiemelés, de nem önkényes, hanem meghatározott akkor, ha a jog, a medicina stb. funkciója szempontjából, a jog és társadalom, az orvostudomány és az emberi szervezet stb. objektív törvényszerűségei szempontjából ítéljük meg.

Az egységes világfolyamat egy oldalának az okozatiság kiemelésével való mesterkéltszigetelését tehát objektíve determinált szempontok szerint végezzük el. A valóságnak ez a darabokra törése szükséges ahhoz, hogy a valóságot megváltoztathassuk. A társadalomtudományokban az ilyenfajta eljárás pótolja a természettudósoknak azt a valóságot ugyancsak szétördelő eljárását, amikor egy folyamatot kísérletileg úgy figyelnek meg, hogy előzetesen már az objektív folyamatból mesterségesen kizárták a zavaró mellékkörülményeket. Ők a megfigyelés *előtt* szelektálnak az okok között, mi *utána*. Mindketten megcsonkítjuk a valóságot, mindketten a valóság talaján maradunk, mindketten szigorúan meghatározottan járunk el, amikor látszólag önkényesen elszigetelünk egyes okokat, és mindezzel mindketten a világ átalakításának előkészületein fáradozunk. Nincs lényeges különbség aközött, hogy a mesterségesen elzárt lombikban a folyamat már eleve szelektáltan folyik le és aközött, hogy a folyamat ugyan a maga természetes módlján megy végbe, de a megfigyelő szelektál és figyelmen kívül hagy bizonyos tényezőket. Aki a jogszempontú szelektálást az okok között önmagában is már idealistának, szubjektivistának, teleológikusnak tartja, annak számára a lombikban végzett kísérlet is idealista, szubjektivisták és teleológikusok.

Egy különbség mégis van a természettudós, vagy akár a gazdasági és szociális jelenségek kutatója és a jogász eljárása között. Az előbbieket az egyes felmerülő esetekben közvetlenül ismerik fel, állapítják meg azokat az objektív

összefüggéseket, amelyek az okkiválasztást meghatározzák, a jogász nem. Az egyes eseteket elbíró jogász — a jogalkalmazó — számára az okkiválasztást az említett objektív összefüggések helyes vagy kevésbé helyes felismerése alapján a jogalkotó a normarendszer létrehozásával in abstracto előre elvégzi. A jogi okot a jogi normarendszer közvetítésével határozzák meg a jogalkalmazó számára az említett összefüggések. Így az olyan törvényszerűségek, mint pl. az, hogy a veszélyesség különböző tényállástípusokban gyakran okoz kárt, a jogi normarendszer kiépítésére, tehát az okkiválasztás absztrakt szempontjának megállapítására gyakorol hatást. Ennek figyelembevétele nélkül az egyes károkhoz tényállások tipikus okai vagy értekeletlenül maradnak, vagy pedig az objektív okozati összefüggés lényegének meghamisításával az egyes konkrét esetekben jelennek meg „szükségyszerű”, „meghatározó” okokként.

Összefoglalva tehát: a jogász az egyes konkrét esetekben a jogellenes eredmény jogi okait keresi, és figyelmen kívül hagyja a jogilag irreleváns okokat. Ennek során nem jár el önkényesen, mert

a) az objektív kölcsönös összefüggések egy elszigetelt darabját vizsgálja;

b) a tételes jog alapján jár el;

c) a tételes jogot pedig e vonatkozásban az adott társadalom jogának objektív lehetőségei, valamint eszközei, módszerei, politikai célkitűzései az egyes tényállástípusokra nézve meghatározzák.¹³

2. Hogy a jogász a jelenség jogi (és nem szükségyszerű) okát keresi — ez is általánosság. Kísérletet kell tenni tartalmának közelebbi feltárására.

a) A jogi ok mindig valamilyen emberi magatartás.¹⁴ Ha valakinek a fejére esik egy téglá vagy megharapja egy kutya, a kárnak az ilyenfajta oka

¹³ A gondolati elszigetelés szükségessége a burzsoa irodalomban is felmerült; ezt elkerülhetlenné tette az, hogy a mechanikus materialista kiindulás mellett szükségessé vált az okkiválasztás. Ennek folytán megkülönböztették a releváns és irreleváns okokat is. Az idevágó nézetek azonban nem álltak a dialektikus materializmus alapján és ezért nem tárhatták fel a gondolati elszigetelés nem önkényes, a jog és társadalom összefüggése által meghatározott oldalát. A releváns és irreleváns okokat megkülönbözteti pl. Max Ernst Mayer (*Der Kausalzusammenhang zwischen Handlung und Erfolg im Strafrecht*, Strassburg, 1899), de a kauzális, teleológikus és potenciális „okok” relevánsá minősítésével önkényes és idealista alapon áll megoldási kísérletet nyújt. Bar helyesen állapítja meg, hogy az okkiválasztás a vizsgálódás céljának van alárendelve, de az eredmény bekövetkeztének valószínűségét tekinti döntőnek, ez pedig szubjektív megítélés kérdése (*Die Lehre vom Causalzusammenhange*, 1871. 5—10., 18—20. o.). Liepman is helyesen jut arra a következtetésre, hogy az okkeresésnél arra kereszünk választ, hogy van-e alap a jog eszközei útján való reagálásra (*Einleitung in das Strafrecht*, 1909. 70. s köv. o.), de nem tudja megközelíteni a választ arra a kérdésre, hogy mikor van erre alap. Sauer megemlíti ugyan, hogy más-más foglalkozási ágak képviselői más- és másféleképpen válogatják ki a releváns tényezőket, de ezeket az „életfilozófia” hatása alatt irracionális módon „örömonas”-oknak, értékretörékvéseknak nevezi, ily módon „eltüntetve” az okozati összefüggés viszonyát (*Gerichtsaal*, 100. köt. 72. s köv. o.).

A magyar burzsoa irodalomban Kauser Lipót hangsúlyozta a gondolati elszigetelés nagy jelentőségét. „A jogász is kénytelen az okozati kapcsolatok végtelen kontinuumából gondolatilag kiragadni, elszigetelni egy akkora terjedelmű szelvényt, amekkorát a feladata és a jognak az emberi magatartás szabályozását célzó rendeltetése megkíván” — írja (i. m. 49. o., hasonlóan: 48., 62. és 132. o.). Minthogy azonban a jog és társadalom kölcsönös objektív összefüggésére nem volt tekintettel, a gondolati elszigetelés kérdésében ő is teljesen önkényes eredményre jutott: irrelevánsnak tekinti a második okhelyzet-fázison túli okokat.

¹⁴ Ezt a tényt egyes burzsoa szerzők is hangsúlyozzák, de idealista filozófiai koncepciók alapján, és ezért elfogadhatatlan következtetésekre jutva. Binding (*Die Normen und ihre Übertretung*, 2. kiad. II. köt. 1. fele. 473. s köv. o.), Bar *Gesetz und Schuld im*

a jogászt nem elégíti ki, hanem keresi a téglát, a kutya mögött az embert. Két veszélyes üzem összeütközése esetén a fékhiba nem olyan ok, amellyel a jogász megelégszik, hanem megkeresi a garázmestert, akinek gondatlansága folytán a hibás gépkocsi közúti forgalomba került. A jogász tehát akkor, amikor a kár okát keresvén valamely merőben természeti, műszaki stb. okhoz ér, ezt csak közvetítő láncszemnek tekinti a jogi ok, az emberi magatartás felé. Nem nyugszik meg, hanem nyomoz tovább. Ha megtalálja a — még kifejtendő minőségű — emberi magatartást, megtalálta a kár jogi okát és esetleges további feltételektől is függően megállapítja a felelősséget is. Ha nem találja meg az emberi magatartást, nincs jogi ok és eleve nincs jogi felelősség.

A jogi oknak ez a jellegzetessége abból a már említett tényből fakad, hogy a jog társadalmi erő, amely az emberi magatartásokat kívánja befolyásolni, elsősorban akaratokon keresztül. Aki pedig emberi magatartások befolyásolására törekszik, az a folyamatokat az emberi magatartásoknak az adott társadalomhoz, a többi emberhez való viszonyai szemszögéből vizsgálja. Nem korlátozza vizsgálódását az ember ilyen értelemben vett társadalmi magatartására, mert ezt nem is teheti, hiszen nem tudja a magatartásokat lombikba zárva elszigetelni, hanem ezek szemszögéből, ezeknek alárendelten szemléli a többi jelenséget. Ahogyan az orvos az emberben végbemenő fiziológiai, biológiai stb. folyamatokra kíván hatást gyakorolni és ezért az okozati összefüggés ebből a szempontból érdeklő, úgy összpontosítja a jogász az ő figyelmezt az ember társadalmi magatartására.

És ha a különböző okok konkurrálnak? Egy teherautó, hogy kikerüljön egy lovaskocsit, kikanyarodik és egy gyalogjártó fellök. A gyalogjártó meghal. Példabeli orvosunk megállapítja, hogy rendellenesen vékony volt a koponyacsontja. A műszaki vizsgálat megállapítja, hogy rendkívül síkos volt az úttest. A jogász — figyelmen kívül hagyva most a veszélyes üzem fenntartójának tárgyi felelősségét — értékeli az orvosnak vagy a rendőrségnek azt a megállapítását, hogy a gépkocsivezető alkoholt fogyasztott. A polgári jogi felelősség szempontjából mindezek az okok a gépkocsivezető magatartása kivételével irrelevánsak. A gépkocsivezető alkoholfogyasztása elegendő ahhoz, hogy a polgári jogi felelősség beálljon, a koponyacsont és az úttest állapota — a büntetőjogi felelősség megítélésétől eltérően — teljesen közömbös, oki hatása ellenére is.

Strafrecht, 1907 197—202. o. és Rochland (*Kausallehre des Strafrechts*, 1903.) szellem-tudományi alapon, illetőleg a szabad akarat idealista koncepciója alapján az emberi okot minőségileg (nemesak a jogi értékelés szempontjából) megkülönbözteti a többi októl: lényegében tagadja az emberi magatartás meghatározottságát és ezzel valójában megszünteti az okozati viszonyok összességébe való beilleszkedésének elismerését. E nézetek az emberi magatartást olyan oknak tekintik, amely a szabad akarat révén maga nem okozat. Krückmann viszont jellemzően „*Das juristische Kausalproblem als Problem der passendsten Fiktion*” címet viselő tanulmányában (*Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft*, 37. kötet 535. s. köv. o.) a Vaihinger-féle „als ob”-filozófia alapján nyíltan pragmatista álláspontot vall, amikor az emberi okozás kiemelését azzal indokolja, hogy olyan formulát kell találni, amelynek segítségével egyszerűen és gyakorlatiasan lehet a problémákat megoldani, azaz okozatossági szükségletüket igazolni és kielégíteni. Ugyancsak közel áll az elvi alapokra nem sokat adó pragmatista felfogáshoz Ortman elmélete az utolsó beszámítható emberi cselekvés okká minősítéséről. (*Gerichtsaal*, 26. köt. 439., 27., köt. 209., 28. köt. 81. s. köv. o.) A felszabadulás előtti irodalmunkban Kausser hangsúlyozza a körülményt: „... csakis a jog szempontjából lehet, de kell is különbséget tenni az emberi cselekvés mint okténytől, okfeltétel és az egyéb okfeltételek között” (i. m. 131. o.).

A polgári jogilag releváns okok köre tehát még szűkebb, mint pl. a büntető-jogilag releváns okoké. Ez pedig a polgári jog sajátos módszerére vezethető vissza: egyrészt arra, hogy a polgári jogi szankció kevésbé megbélyegző, mint a büntetőjogi, másrészt arra, hogy a polgári jogi szankció nemesak a jogsértőre és a prevencióra tekint, de fél szeme a károsulton, a reparáción van, és ha az okok sokféleségében meg nem felelő magatartást talál, akkor a többi okot kikapcsolja.

b) Mindebből azonban az is következik, hogy a polgári jogi felelősség területén releváns ok mindig *tudatos, akaratlagos magatartás*. Nem olyan értelemben, hogy a bekövetkezett kárhoz való viszonyában tudatos és akaratlagos, hanem általában, mint magatartás ilyen. Valójában emberi magatartásnak csak azt nevezhetjük, amiben a tudatnak és akaratnak szerepe van. Az eszméletlenségig kábult, az alvajáró, a deliriumban hánykolódó ember magatartása valójában nem emberi magatartás a szó lényegi értelmében. Az ilyen állapotban levő embereknek a részvétele az oksági folyamatokban nem sokban különbözik a merőben csak természeti körülményeknek az okozásban való részvételétől. Az eszméletlenségig részeg ember mellett a felelőst kereső jogász tovább megy és a valóban emberi magatartást keresi: pl. eljut a kocsmába, ahol az illető lerészegedett.

Ez ismét abból következik, hogy a jog az emberi magatartások befolyásolására törekszik és közömbös számára az a látszólag emberi magatartás, amelynél a tudat és akarat szerepe hiányzik, ahol az akarat befolyásolására nincs lehetőség.

Felmerül azonban a gyermekek és az örültek problémája. A gyermeknél fokozatosan kibontakozó tudatról és akatról van szó, az örültben ezek teljesen torzultan vannak meg. Hogyan állunk ezek magatartásával? A jog lemond arról, hogy a jogi felelősség intézményével próbálja őket befolyásolni, noha más vonatkozásokban — pl. a családjog számos intézménye segítségével — céltudatosan igyekszik befolyásolni a gyermekek fejlődését. Ezek magatartása mögött a jog a szülő, a gondozó magatartását keresi, mert ezekre tud kártérítéssel hatni; általában nem tekinti jogi oknak a vétőképtelenek károkozó magatartását.

Közismert azonban, hogy a legtöbb jogrendszer ismer ez alól kivételeket. Ha nincs gondozó vagy a gondozó kimenti magát, akkor a körülmények mérlegelése alapján — főként akkor, ha a vétőképtelen károkozó sokkal tehetősebb, mint a károsult — méltányosságból a kár megtérítésére kötelezheti a bíró vétőképtelent is. Ilyenkor a vétőképtelen károkozó magatartás is jogilag releváns ok. Ez arra vezethető vissza, hogy a polgári jognak nem kizárólagos célja az emberi magatartás befolyásolása, hanem bizonyos esetekben akkor is előírja a reparációt, ha ezzel nem kívánja vagy nem tudja befolyásolni az akaratot. Ez különösen a jogszerű károkozások esetén van így (pl. kisajátítás, szükséghelyzet, egyes szomszédjogi vonatkozások), de kivételesen a jogellenes károkozás területén is előfordul.

Ebből viszont az következik, hogy végeredményben a tételes jogtól függ, hogy mi a jogi ok, a tételes jog igazít el abban a tekintetben, hogy az egyes esetekben mely okokat kell jogi okoknak tekinteni. Ismét a szubjektivizmus kísértete látszik feltűnni. A kísérteteket azonban el kell üzni, — ha lehet. A tételes jog annyiban kötve van, hogy nem tekintheti oknak azt, ami a valóságban nem ok. Azt azonban, hogy a kölcsönhatások szövedékéből, ezen belül az okok sokféleségéből mit tekint jogi oknak, azt a felszínen valóban a

tételes jog határozza meg, de csak a felszínen. Valójában a szelekciót a jognak általános és az adott társadalomban meghatározott társadalmi-gazdasági viszonyok közepette fennálló speciális objektív lehetőségei és az ezeknek alárendelt célok határozzák meg, és a tételes-jog tévedése miatt megfizet. Ahol lehet, az emberi magatartások befolyásolása vezet, ahol ettől függetlenül is célszerű és lehetséges, ott reparációt rendel el stb.; ilyen lehetőségek és célok szerint emeli ki a valóságos okok közül a számára relevánsakat. Ki lehet hivatottabb annak megállapítására, hogy az objektív valóság bonyolult, kölcsönös összefüggéseiből mit emeljen ki abból a célból, hogy a valóságot a jog saját rendelkezésére álló eszközeivel a saját lehetőségeinek keretei között az adott társadalomban befolyásolja, mint a törvényhozó?

Emellett egyáltalán nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy bizonyos vonatkozásban az uralkodó doktrína szerint is a tételes jogtól függ, hogy mi ok és mi nem. A jogilag értékelt nemtevésre: a mulasztásra utalunk. A jogirodalomban általánosan elfogadott nézet az, hogy a nemtevés akkor minősül oknak, ha a jog valaminek a megtevését írja elő és ez az előírt cselekvés marad el. Hárman állnak a vízparton: egy hivatásos mentő, egy úszóbajnok és egy úszni nem tudó, és érdeklődéssel nézik, hogy fulladozik valaki a mélyvízben. Ha merőben csak a természeti okokat nézzük, a fulladás az oka a halálnak, de nem a partronállók. Ha azonban az emberi magatartásokat is figyelembe vesszük, a tudat, az akarat szerepét az adott körülmények között, akkor legfeljebb az úszni nem tudó marad kívül az okozáson. A halál jogilag releváns oka a hivatásos mentő passzivitása, erkölcsileg releváns oka pedig a mentő és az úszóbajnok passzivitása. Lehet azonban, hogy holnap már az úszóbajnok passzivitása is jogi okká lép elő, mert új jogszabály neki is köteletségévé teszi az életmentést; a szovjet bírói gyakorlatban ma is ez a helyzet. A mulasztások körében tehát eddig is elismerték, hogy a tételes jog szabja meg az okok körét, a jogászokat azonban csak kevéssé nyugtalanította az az ellentmondás, hogy az aktív magatartások körében nem tekintették a tételes jogot az okozatosság „okozójának”, a passzív magatartások körében azonban igen. Hogy ez az ellentmondás nem igen okozott gondokat, annak egyszerű magyarázata van: a károkozó aktivitást általános parancs tiltja a polgári jogban és csak a jogellenesség alóli kivételek szorulnak felsorolásra, általános felelősséggel járó passzivitás azonban nincs, itt külön jogi előírásokra van szükség.¹⁵ Így azután a károkozó aktivitás mögötti általános jogi tilalom éppen mindenütt jelenvalósága miatt jellegtelennek, közömbösnek tűnik az okozatiság minősítése szempontjából, a károkozó passzivitás mögötti külön-külön kiemelt jogi előírás viszont éppen csak bizonyos kiemelt helyzetekben való jelenlétével folytán elhatároló jelentőségűvé válik az okozatiság jogszempontú megítélése számára is. Természetesnek tűnik, hogy a mulasztás jogi okiságának előfeltétele valamely jogi előírás megszegése, a tevékenység jogi okiságának azonban nem, noha e tevékenység mögött is ott volt az okozat előidézésére vonatkozó tilalom: a „neminem laedere”.

c) Ebből nemcsak az következik, hogy a jogi ok körére befolyással van a tételes jog, hanem az is, hogy a jogi okot egyenesen meghatározza a tételes

¹⁵ A társadalmi tulajdon védelmére vonatkozóan van ugyan általános, aktivitásra kötelező parancs, ennek azonban mindaddig nincs polgári jogi szankciója, amíg az aktivitást külön szabály vagy szerződés (pl. munkaszerződés) elő nem írja. Az a járókelő, aki nem akadályozza meg az állami üzletbe való betörést, kártérítéssel az eltűnt holmiért nem tartozik.

jog. Jogilag releváns ok általában a *jogellenes magatartás*. Ha a felelősség elsősorban a jogellenes magatartások megelőzésére irányul, érthető, hogy a jog az okozati összefüggések rendszeréből a jogellenessé minősített társadalomellenes magatartásokat emeli ki. Ez összhangban van azzal a megállapítással, hogy a társadalom és a jog objektív összefüggései, a jogi célkitűzések a jogilag releváns okok körét az egyes esetekre vonatkozóan nem közvetlenül, hanem a tételes jog közvetítésével határozzák meg: először a jogalkotás igazodik hozzájuk, a jogalkalmazás pedig az így létrejövő tételes joghoz igazodik.

A jogellenesség és az okozatiság között a polgári jogi felelősség területén egyébként is nagyon szoros a kapcsolat. Jogellenes magatartás a polgári jogban a könnyelműség? Jogellenesen kerékpározik az, aki a kormányt elengedi? Polgári jogilag jogellenes a Kresz. szabályainak tudatos semmibevevése? A polgári jog szempontjából jogellenes tréfa az, ha valaki úszni nem tudó barátját belöki a mélyvízbe és nyomban kihúzza? Lehet, hogy e magatartások egyike-másika szabálysértés vagy akár bűncselekmény is, de bizonyos, hogy mindezek a polgári jogi felelősség szempontjából irrelevánsak. A polgári jogi felelősség szempontjából releváns jogellenesség ugyanis az eredményben, éspedig túlnyomórészt a károkozásban realizálódik, — akár vagyoni, akár nemvagyoni kárról legyen is szó. Ebben nyilvánul meg a jogellenesség és az okozatiság szoros kapcsolata a polgári jog területén. *A magatartást általában okozata: a kár avatja jogellenessé*, a magatartás káros okozata nélkül általában nem lesz a polgári jogi felelősség szempontjából releváns. Ha a sorompót nem engedik le, mert a vasúti őr lerészegedett, de baleset nem következik be, ez súlyos jogellenesség, de nem a polgári jogban. A magatartás *nem önmagában*, hanem *mint ok* jogellenes. Az okozati összefüggés tehát a polgári jogi felelősség területén azt a szerepet is betölti, hogy általa lesz a különben csak könnyelmű, a szocialista együttélést sértő, kötelességellenes, más jogágazatok által szankcionált magatartás a polgári jogi felelősség szempontjából jogellenes. Ez abból következik, hogy a polgári jog a maga sajátos eszközeit túlnyomórészt az áruviszonyokból vette át vagy azok képére teremtette, a jog általános céljait a felelősség körében elsősorban a reparáció módszerével szolgálja, ez viszont feltételezi a kárt, az eredeti állapot visszaállításának, az elmaradt eredmény mesterséges létrehozásának szükségességét, ez pedig azt jelenti, hogy a polgári jog beavatkozni általában ott tud, ahol valamely magatartás ilyen eredmény-*okozójává* vált. Itt tehát kétirányú kölcsönös összefüggésről van szó: *az okozati összefüggés avatja a magatartást polgári jogilag jogellenessé, és viszont, valamely beállott kár oka mindig egy jogellenes magatartás, mert hiszen a kár nem egyéb, mint jogellenes eredmény, jogellenes okozat*. A jogi ok tehát nemcsak a mulasztások körében áll valamely jogellenes magatartásból, de az aktivitás területén is.

Van tehát magatartás, amely önmagában jogellenes, de a polgári jogi felelősség szempontjából károsodás híján nem az, és van magatartás, amely önmagában nem jogellenes, de a károsodásban jelentkező okozat azzá avatja. Emellett azonban előfordul az is, hogy a magatartást még a károsodásban jelentkező okozat sem avatja jogellenessé (jogos védelem, szükséghelyzet, kisajátítás, ásványkutatás más földjén stb.). Ha a jogellenességet kizáró okokat az okozati összefüggés szempontjából vizsgáljuk, kitűnik, hogy ezeknek az eseteknek bizonyos csoportjában a károkozó magatartás a polgári jogi felelősség számára nem mint ok, hanem mint okozat lesz döntő jelentőségű: a jogellenesség hiányának megállapításában jelentkező jogi relevancia a károkozó

magatartásnak mint okozatnak az okára vezethető vissza. A szükséghelyzetben, a jogos védelem során való károkozás jogellenessége azért hiányzik, mert a károkozó magatartást *iusta causa* váltotta ki. Más esetekben a károkozást a károsult beleegyezése váltja ki; ez pl. a gyógykezelésre szoruló kiütött ökölvívó esete. Ezekben az esetekben a jog a fent mondottakkal ellentétben azt kívánja, hogy ne elégedjünk meg a károsodást kiváltó emberi magatartással, hanem menjünk vissza ennek kiváltó okaira is. Itt találhatunk további emberi magatartást (jogellenes támadás, a károsult beleegyezése) és találhatunk természeti körülményeket is (pl. a szükséghelyzet egyes eseteiben). Mindezek jogi relevanciája negatív: kizárják a jogellenességet, a felelősség beálltát. Ami pedig most már a károkozó magatartást nem mint okozatot, hanem mint okot illeti, ez nyerhet ugyan polgári jogi relevanciát, de nem mint felelősségi ok. Ezek is tudatos és akaratlagos emberi magatartások, amelyek bizonyos egyéni vagy társadalmi érdekeket szolgálnak és eredményük: kár vagy vagyoneltolódás. Ez a jellegzetességük alkalmassá teszi őket arra, hogy más feltételek megléte esetén polgári jogi relevanciát nyerjenek: a károsult beleegyezése és a jogellenes támadás folytán bekövetkezett károkozásnak pl. nincs polgári jogi relevanciája, de a szükséghelyzetben, az ásványkutatás során, a kisajátítással való károkozásnak a polgári jog már említett reparatív „természete” folytán van relevanciája.¹⁶

d) Az eddig említett ismérvek arra vezethetők vissza, hogy a polgári jog eszközzel csak a legalább absztrakte tudatos és akaratlagos, jogellenes emberi magatartások befolyásolhatók. A *befolyásolhatóságnak ez a lehetősége* a jogilag releváns ok végső ismérve. A többi ismérvtől egyfelől abban különbözik, hogy azok meghatározói között szerepel. Másfelől abban különbözik tőlük, hogy az átlagesetben meglétét nem kell külön vizsgálni, mert a jogalkotó azt már eleve értékelte, amikor a felelősség feltételeit és szankcióit megállapította. Megemlítése mégis szükséges, mért határesetekben, különösen a *közvetett* okozás területén az ok jogi relevanciája in concreto e befolyásolhatóság megítélésétől függhet. Így pl. akkor, ha egy felnőtt bűnöző egy fiatal korút bűnre csábít, az apa emiatti szégyenében és bánatában öngyilkos lesz és kisgyermek maradnak hátra, más lesz a helyzet, mint amikor a szülő elhanyagolja felügyeleti kötelességét, a gyerek nagy köveket tesz az útra egy kanyar mögé, és az autó nem tudván megállni, az árokba fordul. Az okozati összefüggés, valamint a magatartás emberi, in abstracto tudatos és akaratlagos, valamint jogellenes mivoltában a két tényállás között nincs különbség. A különbség abban áll, hogy az első esetben a jog eszközei nem alkalmasak a kisgyermekeket törvényes tartásuktól megfosztó öngyilkosság megelőzésére, hanem csupán a bűnre csábítás megelőzésére, a második esetben viszont alkalmasak a gyermek károkozásának megelőzésére.

¹⁶ Az egyre elterjedtebb, a polgári törvénykönyv tervezetében is következetesen érvényesülő felfogás szerint a kár megtérítésére kötelező, de nem jogellenes magatartások nem tartoznak a polgári jogi felelősség körébe. Ennek oka az, hogy hiányzik belőlük a társadalomellenesség, és ennek folytán mint főszempont, a prevencióos törekvés, hiányzik tehát az, ami a felelősséget felelősséggé és nem pusztán csak megtérítési kötelezettséggé avatja. Ezek a tényállások azok közé a polgári jogban éppen a polgári jognak az áruformához való szoros kapcsolódása miatt oly gyakori tényállások körébe tartoznak, amelyekben az egyenérték elvnek megfelelő értékkiegyenlítésre, költségmegtérítésre, guzdagodás kiadására, reparációra kerül sor anélkül, hogy a vezérlő szempont a prevenció volna. Ennek részletesebb kifejtése azonban meghaladja e tanulmány kereteit.

Ezért kell a polgári jogi eszközökkel való befolyásolhatóság lehetőségét is megemlíteni az ok polgári jogi relevanciájának feltételei között. Ez a feltétel bizonyos értelemben közeledést jelent az adekvát okozatiság tanához, anélkül, hogy átvénné annak hibás lényegét. Kétségtelen ugyanis, hogy a befolyásolhatóság lehetősége elvileg és általánosságban akkor áll fenn, ha a magatartás káros következménye társadalmilag előrelátható, illetőleg legalábbis olyan, hogy számolni lehet vele. Mégsem jelent ez visszakanyarodást az adekvát kauzalitás tanához, és pedig két okból nem:

aa) az előreláthatóság tényezőjét nem erőlteti bele az okozati kapcsolatba, hanem a jogpolitikai megfontolások körében hagyja;

bb) az előreláthatóság társadalmi, de mégis szubjektív elemét nem helyezi a középpontba, de csupán egyik tényezőként szerepelteti egy olyan összefüggésben, amely objektív jellegű és egyben magyarázza az előreláthatóság fontosságát: belehelyezi a polgári jogi befolyásolhatóság kereteibe. A polgári jogi szankciókkal való befolyásolhatóság pedig lehet ugyan vitás az egyes határozatokban, de egészében véve a polgári jog, gazdaság és társadalom kölcsönös objektív összefüggéseiből folyik.

A polgári jogi felelősség területén tehát az olyan jogellenes, tudatos és akaratlagos emberi magatartások jönnek számba okokként, amelyek a polgári jog eszközeivel befolyásolhatók — megjegyezve, hogy a tudatosságnak és az akaratlagosságnak nem feltétlenül a jogellenes eredményhez való viszonyában kell fennforognia. *Nem emberi magatartásokban rejlő okoknak csak negatív jelentőségük lehet: meggátolhatják a felelősségnek az okozati összefüggés alapján való megállapítását, megszüntethetik az adott esetben az emberi magatartásban rejlő ok jogi relevanciáját.*¹⁷

¹⁷ Említést érdemel, hogy Kauser Lipót többször említett munkája során némely vonatkozásban hasonló megállapításokat tesz, hogy ezután végkövetkeztetéseiben ezekről eltérve önkényes megoldáshoz jusson. Ő is a jogilag releváns okot keresi, amikor pl. „jogi szempontból tekintett okhelyzet”-ről beszél (i. m. 128. o.). Szerinte jogkövetkezmények az 1. emberi, 2. jogilag jelentős, 3. okozatos és 4. damnifikatórius cselekményekhez fűződnek (i. m. 123—126. o.). E megállapításból az tűnik ki, hogy jogilag jelentősök a jogilag jelentős károkozó magatartások. A nyilvánvaló idem per idem elemre a felszínen az vezet, hogy Kauser a felelősség körébe vonja a jogellenes magatartásokért való helytállást is és a kár megtérítésének kötelezettségével járó jogos magatartásokat is, vagyis valamennyi reparációs kötelezet. Emögött pedig egy bizonyosfajta, a mechanikus materialista természettudományi felfogáshoz közelálló jogi pozitívizmus van, amely a jogintézmények társadalmi-gazdasági összefüggéseire nincs figyelemmel és a normákat csak logikai elemzésnek veti alá. Ez vezet azután arra, hogy ezek és másokat idéző megállapításai végül is hasznosítatlanul maradnak. Figyelmen kívül marad a felelősség funkciója is és azok az objektív lehetőségek is, amelyek a polgári jog területén a társadalomellenes magatartások leküzdésére rendelkezésre állnak. Az eredmény: „Az okkorlát ott van, ahol az okklatár úgy felhígul, hogy gyakorlatilag elhanyagolható. Ez pedig a második okhelyzetfázisban következik be.” (I. m. 175. o.) Tehát: Kauser visszakanyarodik az általa is bírált elméletekhez, és az okok mint ilyenek között tesz intenzitásbeli megkülönböztetést, és pedig azon a mechanikus materializmushoz közelálló alapon, hogy az okozatiság elbírálása során az emberi pszichére hat az a körülmény, hogy az eredménynek a cselekménytől való „távolodása” esetén mennyiségileg szaporodnak a közreható idegen tényezők az egyedül maradt emberi cselekvés rovására. (127—129. o.) Megkülönböztetési alapja pedig még kevésbé érdemi, mint pl. az adekvát kauzalitás tanáé, mert mereven és sematikusán a második közvetett oknál vágja el a láncolatot.

1. A polgári jogi felelősség fő célja a jogellenes károsodások megelőzése, fő eszköze, egyben célja a károsultnak nyújtott reparáció, ami a károkozónál represszióként jelentkezik. A jog azonban nem minden objektíve jogellenes magatartásra kapcsolja be a polgári jogi felelősséget. Mindenesetre bekapcsolja, ha a károkozó a jogellenes következményekkel számol vagy számolnia kell vele, és mégis akarja azt vagy nem törődik e következményekkel; ezen alapul a *vétkességi* felelősségi rendszer. Bizonyos körülhatárolt, de egyáltalán nem elhanyagolható esetcsoportokban továbbá reagál a jogellenes károkozásra e szubjektív elemtől függetlenül is; ez a *tárgyi* felelősségi rendszer területe.

Nem tartozhat e tanulmány keretébe a kétféle rendszer mibenlétének részletesebb feltárása, értékelése. Minthogy azonban e különbség az okozati összefüggések szempontjából sem közömbös, e kétféle rendszer egyformán objektív oldaláról néhány megjegyzést kell tenni.

2. A jogilag releváns okozati összefüggés a kifejtettek szerint mindig valamely emberi magatartás és valamely károsodás között áll fenn. Ez a magatartás *általános* értelemben, nem az okozattal való konkrét összefüggésében úgyszólván mindig tudatos és akaratlagos. A *vétkességi* rendszerben azonban az tapasztalható, hogy *az okozattal való konkrét összefüggésben sem* mellőzhető bizonyos tudati és akaratú tényezők szerepe. Aligha helyeselhető ugyanis az a szokásos eljárás, hogy az okozati összefüggést *csak a külső* világban tekintik lényegesnek, és a pszichikai világban lejátszódó folyamatokat *csupán eredményükben értékelik*: a tettesnek a cselekményhez való pszichikai viszonyát teszik a jog mérlegére. Ez az értékelő elem mint látni fogjuk, teljesen mellőzhetetlen, de nem kizárólagos. Ha valakit meggyilkolnak, a *gyilkosság okai között szerepel a tettes elhatározása is*, ennek ismét vannak okai; ezek az utóbbi okok különösen a büntetőjogban relevánsak lehetnek stb. A vétkes magatartáshoz tehát az okok láncolatának felgöngyölítése során is eljutunk. Ehhez azonban az okozati összefüggés keresése során a külvilágon túl kell lépni és be kell hatolni a magatartást tanúsító személyben lejátszódó pszichikai folyamatok közé. A jogellenes következmény jogi okát keresvén, eljutunk a magatartáshoz, és onnan a vétkességen alapuló felelősséget előíró jog parancsára a magatartás belső okaihoz.¹⁸ Vannak tehát „külső”, „külvilági” okok és vannak ezen túl belső, pszichikai okok is. A sorompó le nem eresztésének oka a vasúti őr mulasztása, ennek pedig oka az, hogy a vasúti őr jól érezte magát cimboráival és úgy gondolta, nem lesz semmi baj abból, hogy éjnek idején egyszer fennmarad a sorompó: nem lesz baleset, mert nincs forgalom és nem veszik észre a mulasztást. Az ok: a vasúti őr mulasztásán túl az ő olyan viszonyulása kötelezettségeihez, amit a jog gondatlanságként értékel.

A vétkességi és a tárgyi felelősségi rendszer között tehát az okozatiság szempontjából az a különbség, hogy *a vétkességi rendszerben pszichikai okok is relevánsak, a tárgyi felelősségi rendszerben pedig nem*: lehet, hogy az okozó vétkes, lehet, hogy nem, de ez az okozati összefüggések szempontjából közömbös. Az tehát a helyzet, hogy a tárgyi felelősségi rendszerben, amelyet kissé leegyszerűsítve úgy szoktak megkülönböztetni a vétkességi felelősségi rendszertől,

¹⁸ Itt a belső ok kifejezés természetesen nem a megszokott „cause étrangère” ellentétét, vagyis nem a cselekvő hatalmi körében rejlő okot jelenti szemben pl. az erőhatalommal, hanem az emberben lejátszódó okként fellépő pszichikai tényezőket.

hogy benne az okozatiság elegendő a felelősség megállapításához, valójában az okok sokkal szűkebb köre releváns, mint a vétkeességi felelősségi rendszerben: a tárgyi felelősségi rendszer szűkkeblűbben kezeli az okozati összefüggések kérdését, mint a vétkeességi rendszer. Minthogy ilyenformán a kettő között a megkülönböztető jellegzetesség a pszichikai ok, a következőkben ennek mibenlétét próbáljuk megközelíteni.

A vétkeességi felelősségi rendszerben a jogi ok nem pusztán valamely általában tudatos és akaratlagos magatartás, hanem valamely jogellenes eredményhez viszonyítva az: szándékos vagy gondatlan magatartás. Láttuk már, hogy az okozatiság a jogellenességtől nem választható el, mert a polgári jogi felelősség körében a magatartást jogellenessé éppen okozata teszi: többnyire a károsodás. Most azt kell tapasztalunk, hogy a vétkeességi felelősségi rendszer körében legalább ilyen szoros összefüggés van az okozatiság és a vétkeesség között. Míg az okozatisághoz a jogellenesség az okozat oldalán kapcsolódik, a vétkeesség az ok oldalán kapcsolódik az okozatisághoz. Ha vétkesnek minősülő magatartás nem szerepel a jogellenes eredmény okai között, a vétkeességi rendszerben nincs felelősség; ebben van a vétkeesség és a jogellenes eredmény szoros összefüggése. Az okozati összefüggés tehát a vétkeesség, helyesebben a vétkesnek minősülő magatartás elemét kapcsolja össze a jogellenesség elemével, és az ok és okozat eme összekapcsolódása teszi teljessé a felelősség tényállását. Az okozati összefüggést teljesen lehetetlen elválasztani ezektől a tényezőktől, mert hiszen a vétkesnek minősülő magatartás az ok, a többnyire károsodásban jelentkező jogellenes eredmény az okozat. Előfordulhat természetesen, hogy már önmagában az okban, a vétkes magatartásban is van objektív jogellenesség, sőt, ha a jogellenességet nem szűkítjük a polgári jogi felelősség körére, általában ez is lesz a helyzet, de ez nem szükségszerűen van így. Lehetséges, hogy a magatartás súlyosan gondatlan, a polgári jogban mégis irreleváns marad: nem beszélünk vétkeességről, mert a magatartás nem vezetett jogellenes eredményre. A polgári jogi felelősség szempontjából tehát az a véletlenszerű, hogy az okként szereplő magatartás önmagában is már objektíve jogellenes-e — látni fogjuk, hogy ennek jelentősége van a tárgyi felelősség körében — az azonban szükséges, hogy eredményében legyen az. Ebből viszont az következik, hogy csonka, noha didaktikailag hasznos eljárás az, hogy az okozati összefüggést elvonatkoztatjuk a jogellenességtől és — a vétkeességi rendszerben — a vétkeességtől. Az sem elegendő, ha csupán azt mondjuk, hogy a felelősségnek van egy objektív oldala, az okozati összefüggés és van egy szubjektív oldala, a vétkeesség, vagy ahogyan más szerzők mondják, van egy objektív oldala, a jogellenesség és van egy szubjektív oldala, a vétkeesség. Valójában: a vétkes magatartás okként, a jogellenes eredmény okozatként jelentkezik.

Ha a vétkes magatartást mint okot vizsgáljuk, olyan eredményre jutunk, amely a mulasztás okozatisága kérdésének jelentőségét látszólag nagymértékben megnöveli, valójában azonban csökkenti. Noha a mulasztás kérdésével alább bővebben foglalkozunk, a vétkes magatartással kapcsolatosan egy-két problémát előre kell bocsátanunk. Az aktív, kifelé tevőleges jogsértésnek a felszínen, a jogi vizsgálódás szemszögéből megfelel egy pszichikai passzivitás, mert hiszen a jogsértő cselekedetre csak a szociális gátló tényezők passzivitása: tértelensége vagy hatástalansága mellett kerülhet sor. Ugyanígy a kifelé mulasztásban jelentkező jogsértésnek is megfelel egy pozitív, tevőleges pszichikai aktus, mert hiszen a társadalomellenes pszichikai erőknél ebben az esetben a

jog által előírt cselekvésre készülőknek „le kellett fogniok a kezét”. Ez azonban szintén csak közbenső állomásnak bizonyul: a belső folyamat *eredményét* mutatja, de csak az eredményét, sok ok okozatát, összevontan, ezek nélkül az okok nélkül. Hogyan kerül sor az aktivitás meggátlásának elmulasztásában megnyilvánuló passzivitásra, és hogyan a jogi kötelesség elmulasztásában rejlő passzivitást kiváltó pszichikai aktivitásra? Úgy, hogy az említett ellentétes motívumok közötti állandó konfliktusban adott esetben az egyik vagy a másik tendencia felülkerekedik, az akarat kormányrúdjához áll és megindítja vagy meggátolja a cselekvést. A szociális erők „passzivitása” a jog és társadalom szempontjából a legyőzöttség állapota, amely feltételezi legalábbis az ellenkező erők aktivitását, ez tehát valójában nem passzivitása a pszichikai erőknek. Valójában tehát a helyzet úgy áll, hogy *a külső aktivitás és passzivitás mögött minden esetben belső aktivitás áll*, a vétkességben rejlő ok mint okozat minden esetben aktivitás, pszichikai tevékenység eredményeképpen jön létre.

Más szempontból vizsgálva ugyanezt a kérdést, azt lehetne mondani, hogy a szándékos magatartás pszichikai aktivitást jelent, akár cselekvésben, akár kötelességellenes nemtevésben nyilvánul meg, a gondatlan magatartás pedig pszichikai passzivitást, akár cselekvés, akár nemtevés az eredménye. Eszerint a gondatlanság minden esetében mulasztás, a szándékosság esetében pedig aktivitás fog pszichikai okként szerepelni. A mulasztás okozatiságának problémája eszerint nemcsak a nemtevéssel való károkozás körében merül fel, hanem *a gondatlanság minden esetében*, tehát a jogellenes károkozások túlnyomó többségében. Ha valaki egy mezőn vaktában nyilazgat minden irányban és baleset következik be, a vétkesség nem a szándékos nyilazás aktivitásában van, de a lehetséges következményekkel nem törődés gondatlanságának passzivitásában; ez a nemtörődömség az eredmény okai között szerepel. A baleset jogilag releváns oka az lesz, hogy a nyilazó „nem fogta le saját kezét”. A jogilag releváns okozati folyamatot tehát valaminek meg nem tétele indította el, a forrásnál ült valaki, aki eltömhette volna a forrást, de ezt nem tette. Valójában azonban nem ez a helyzet. Az, aki a forrásnál ült, nem maradt passzív, csak hogy nagyobb erők megkötözték, nehogy le tudja fogni a nyilazó kezét. A gondatlan magatartás is mindig belső aktivitás eredménye: a nemtörődömség nyugalma mögött a jogsértésre törekvő erők győzelme van az ellentétes erők felett. A hékésen szunyókáló vasúti örben ellentétes erők csaptak össze; gondatlansága és az ennek folytán elkövetett mulasztás, e kettős passzivitás mögött az ellentétes pszichikai tényezők aktivitása rejlik: a gondatlanság ezek összecsapásának eredménye.

A tett vagy mulasztás mint ok tehát okozata egy pszichikai állapotnak mint oknak. E pszichikai állapot viszont nemcsak ok, de okozata ellentétes erők harcának. Kétségtelen, hogy ezek az ellentétes erők sem csupán okai a harc adott kimenetelének, hanem maguk is okozatok. Okaikként sok tényező szerepel, így pl. a nevelés, a szankcióktól való félelem egyfelől, az anyagi érdekek, családi gondok és bajok, káros szenvedélyek másfelől. A vigyázatlanságban rejlő gondatlanságot adott esetben a gondatlan személy gyermekének súlyos betegsége határozza meg, más esetben az, hogy az úttesten átkelő professzort elvont matematikai problémák foglalkoztatták, ismét más esetekben biológiai, fiziológiai okok, fejfájás, stb. Ha azonban ezen az úton továbbmegyünk, részint el kell csüggednünk, mert ennek az útnak nincs vége, részint mindent úgy kell megértenünk, amint ezt a francia közmondás tanítja: mindent megbocsátva. Ez pedig megbocsáthatatlan volna — nem a pszicholó-

gusnak, aki a pszichológiai okokat keresi, de a jogásznak, aki egészében más eszközökkel lép fel a társadalomellenes magatartások ellen, mint a pszichológus. Nyilvánvaló, hogy egy eredménynek nemcsak külső, a kívülvilágban lejátszódó okai végtelenek, de belső, a jogsértőben lejátszódó okai is azok, különösen ha arra gondolunk, hogy ezeknek az okoknak a nyomkövetése során ismét kijutunk a kívülvilágba. Kétségtelen, hogy ha a kívülvilágban lejátszódó okok közül egyeseket szakmánk törvényszerűségei által meghatározottan kiemeltünk, ugyanezt kell tennünk a pszichikai okok között is, és pedig itt is nem a pszichológiailag, de a jogilag releváns okokat kell keresnünk. E téren pedig ismét a jog céljából kell kiindulnunk, abból, hogy a jog a társadalomellenes magatartást igyekszik megelőzni, elvárja a társadalom tagjaitól, hogy ilyesmitől tartózkodjanak, hogy győzzék le az ellenkező tendenciákat, „fogják le” magukban a jogsértő kezét. Ez az elvárhatóság tartalmát tekintve az egyes társadalmi rendszerekben más és más, az adott társadalom uralkodó osztályának érdekei szerint: a tőkés társadalomban a termelőeszközökkel nem rendelkezők többletmunkája értékének egyéni elsajátítása alapvető jelenség, a szocializmusban ugyanez szemben áll a társadalmi követelményekkel. A belső okfolyamat vizsgálata során ez a társadalmankint változó társadalmi elvárhatóság az a választóvív és határvonal, ameddig a jogilag releváns okok terjednek. Társadalmi elvárhatóság vétőképtelennel szemben nem áll fenn, itt tehát a belső okok teljesen irrelevánsak, — még akkor is, ha méltányossági alapon a felelősség beáll, mert ilyenkor csak a külső okozás releváns, minthogy a vétkességnek ebben az esetben sincs szerepe. Egyébként pedig a társadalom azt várja el, hogy az egyénben azok a nevelés, jogtudat, helyes értelemben vett önérték stb. által kifejlesztett erők győzzenek, amelyek nem ellentétesek az uralkodó osztály érdekeivel, és amelyeket ezért az adott társadalom és jog *szociálisaknak* minősít. Ezt az egész társadalom védelme — legalábbis a polgári jogi felelősség területén — általában akkor is megkívánja, ha az ezzel ellentétes tendencia győzelme adott esetben menthető okokra vezethető vissza (pl. az apa gondatlansága gyermeke súlyos betegségére); az ilyen körülményeknek legfeljebb moduláló hatásuk lehet a jogkövetkezmények kimondására és ennyiben lehetnek relevánsak. *A belső okfolyamatot tehát a jogi relevancia szempontjából a társadalmi elvárhatóság elvágja: a polgári jogi vétkességi felelősségi rendszer végső elemzésben valamiféle „lelki eredményfelelősség”, mert a vétkességet a társadalomellenes pszichikai erők győzelmének ténye általában az előzményekre, eme eredmény okaira tekintet nélkül megalapítja. Ezzel eljutottunk az okozatiság fonálán oda, ahol az okként szereplő pszichikai tényezőket a társadalom, a jog értékeli és meggyőződésünk szerint eljutottunk annak magyarázatához, hogy miért nincs önellentmondás abban, hogy a polgári jog a szubjektív vétkességet objektív zsinórmértékek alapján ítéli meg, sőt annak magyarázatához, hogy ennek így is kell lennie, ha egyfelől nem akarunk elveszni az okok megbocsátást sugalló tengerében, másrészt el akarjuk kerülni az önkényes megoldásokat. Ennek behatóbb vizsgálata azonban már meghaladja e tanulmány kereteit.*

A pszichikai okok vizsgálata tehát lényegében ugyanarra az eredményre vezet, mint a kívülvilágban lejátszódó okoké. Ezek az okok is a valóság jelenségei, ezek is kimeríthetetlenek. Ezek közül is ki kell egyeseket emelnie a pszichológusnak, a jogásznak stb. Ez a kiemelés itt is csak a valóság által rendelkezésre bocsátott „választékból” lehetséges és a kiemelés szempontja itt sem önkényes, hanem tudatosan szolgálja a társadalomellenes magatartások elleni küzdelmet,

és ennek érdekében aláveti magát az objektív lehetőségeknek. A kiemelés szempontja azonban itt némileg eltér a külvilági szemponttól, noha lényegét tekintve rokon vele: *a társadalmi elvárhatóságba ütköző pszichikai magatartás okai maradnak kívül a jogi relevancián*. Altalában nem jogi okok azok az okok, amelyek a társadalomellenes pszichikai tendenciák győzelmét (a károkozó magatartást létrehozó szándék vagy gondatlanság eluralkodását) adott esetben meghatározták, mert a társadalom elvárta volna e tendenciák vereségét. Itt ismét szembe kell nézni a voluntarizmus vádjával, e vád azonban nézetünk szerint itt is csak egy kísértet valóság tartalmával rendelkezik. Nem azt állítjuk, hogy a jogi vagy társadalmi elvárhatóság bármilyen gyenge és esendő okocsát meg tudna szüntetni, hatását ki tudná küszöbölni vagy akár csak csökkenteni tudná, hanem azt, hogy a polgári jog — a büntetőjoggal sok vonatkozásban ellentétesen — az ilyen okok felett elnéz, nem veszi azokat figyelembe, mert a társadalom többi tagjának védelme, a károsult reparációs igénye érdekében abból kell kiindulnia, hogy a társadalom melletti erők nagyobb koncentrációja győzelemre vezetett volna. Ezt pedig azért teszi, hogy ezzel elősegítse, kiváltsa a társadalom melletti erők növekedését, vagyis hogy maga is olyan okká váljék, amely más esetekben hozzájárul a társadalom melletti tendenciák győzelméhez, és, mint még kifejtjük, azért teheti is, mert ennek az elvárhatóságnak korábbi szankcionálásával olyan „ok”-ot teremtett, amely a társadalom melletti erők győzelmé irányában hat; ebben az irányban befolyásolja az emberi magatartást.

A vétkességen alapuló polgári jogi felelősség rendszerében tehát *a jogi okok között szerepel a társadalomellenes tendenciák pszichikai győzelme, de nem szerepelnek ilyeneként azok az okok, amelyek ezt a győzelmet kiváltották*. Vétlenségről van szó, ha a jogellenes eredményre vezető magatartás e győzelem nélkül következett be, vétkességről akkor, ha e győzelem bekövetkezett. Az emögött levő okok mellőzése pedig arra vezet, hogy a polgári jogi vétkesség a társadalmi elvárhatóságából levezetett objektív zsínórmértékek szerint kerül elbírálásra.

3. *A tárgyi felelősség* rendszerében az okozati összefüggés látszólag egyszerűbb, mert hiszen az emberben lejátszódó belső folyamatok itt közömbösek. A külső világban lejátszódó okozás ténye általában elegendő a felelősség megállapításához. A vétkességi felelősségi rendszer és a tárgyi felelősségi rendszer különbségét csak pontatlanul fejezi ki az a közkeletű tétel, amely szerint a tárgyi felelősség feltétele a jogellenesség, a kár és az okozati összefüggés, míg a vétkességen alapuló felelősséghez még egy negyedik előfeltétel is járul: a vétkesség. Valójában a vétkesség nem választható el az okozati összefüggéstől, a vétkes magatartás maga is okként szerepel, — de csak a vétkességi felelősségi rendszerben. A különbség, mint már említettük, ott keresendő, hogy a kettő mást és mást tekint a felelősség szempontjából relevánsoknak, mást és mást emel ki az okok szövedékéből mint jogi okot. A vétkességi felelősség a jogellenes károsodásra vezető magatartáson túl odáig megy, ahol az emberben a jogsértésre vezető konfliktus végbemegy, az objektív felelősség pedig csak odáig, hogy az ember valamilyen magatartást tanúsít, aminek jogellenes károsodás az okozata. Nem pontos tehát az a megállapítás sem, hogy a vétkességi felelősség szubjektív, a tárgyi felelősség objektív, mert a vétkességi rendszerben releváns pszichikai magatartás is objektíve meglévő okként szerepel a folyamatban, nem is szólva arról, hogy a vétkesség megítélése is az objektív társadalmi követelmények alapján történik. A különbség abban

áll, hogy a vétkességi felelősség ok-tára gazdagabb a tárgyi felelősségénél, és pedig minőségileg is eltérő elemekkel: a pszichikai okok világával, amelybe *jogi* rendet a szociális tendencia győzelmének társadalmi elvárhatósága visz bele.

A tárgyi felelősség tehát a vétkességnél szűkebbre vonja a releváns okok körét. Mi az amit ebből kirekeszt? A pszichikai folyamatokat, amelyek az emberi magatartást emberivé teszik, amelyek nélkül az emberi magatartás e jellegét elveszti és olyanná válik, mint bármely természeti ok. A következetesen végigvitt tárgyi felelősség mellett tehát nem áll az a tétel, hogy a jogi ok mindig valamely emberi magatartás. A következetesen végigvitt tárgyi felelősség az embert lélektelen csavarnak tekinti, és így nem hogy objektívebb volna a vétkességi felelősségnél, de annál sokkal kevésbé tükrözi az objektív valóságot: az embert emberi mivoltától fosztja meg és a felelősséget voltaképpen egy tudat és akarat nélküli, természetien megindított okozati folyamat-hoz fűzi. Ez azonban megsemmisíti a felelősség intézményét: egy tudat- és akaratlan okozásért, olyan okozásért, amelynél teljesen közömbös, hogy volt-e benne szerepe az emberinek, felelősséget megállapítani — önellentmondás. Reparációt elrendelni lehet, de felelősséget megállapítani nem. A tárgyi felelősség következetes végigvitele tehát önmagát semmisíti meg és ez az esetecsoport a felelősség köréből átkerül azoknak a tényállásoknak a körébe, ahol a polgári jog alapvető módszerének megfelelően reparációs, restitució kötelezettség van, felelősség nélkül. A tárgyi felelősség voltaképpen közelebb kerül a jogos károkozásnak reparációra kötelező eseteihez (végszükség, egyes szomszédjogi viszonyok stb.), mint a felelősséghez.

A tárgyi felelősségnek ilyen következetes végigvitele azonban igen ritka és kivételes. Valójában a tárgyi felelősség okfolyamatát is általában tudatos és akaratlagos emberi magatartás indítja meg. E magatartás általánosságban tudatos és akaratlagos, csupán az közömbös, hogy in concreto mi volt a pszichikai folyamatok hatása a károkozó magatartásra. Ez az általánosságban és nem a bekövetkezett jogellenes eredményhez való viszonyában tudatos és akaratlagos magatartás (pl. autó üzembentartása) a cselekvő vagy nemtevő érdekeinek kielégítését célozza és a jog által teljes mértékben befolyásolható, nem veszíti el tehát teljesen szubjektív elemeit. Ha tehát megállapítottuk, hogy a vétkességen alapuló felelősségi rendszer szélesebb körben és mélyrehatóbban objektív, mint a tárgyi felelősség rendszere, azt is meg kell állapítanunk, hogy általában a tárgyi felelősségi rendszerből sem számúzhatók a szubjektív elemek; ez következik abból, hogy itt is emberi magatartásokról és ezek befolyásolásáról van szó. Hogy ez a gyakorlatban így van, azt az is mutatja, hogy a gépkocsivezető szívvelhűdését, a darukezelő elájulását a gyakorlat általában a felelősség alól mentesítő erőhatalomnak tekinti, kikapcsolja a felelősség bekövetkezte szempontjából releváns okok közül a tárgyi felelősség területén is. Általában véve tehát *a tárgyi felelősség rendszerében is valóságos emberi magatartás, általánosságban tudati és akaratlagos magatartás indítja meg az okfolyamatot.* Valóságos felelősségről van szó, mert a jog nemesak a károsultra tekint és úgy állapítja meg a reparációt, de a károkozóra is, befolyásolni kívánja érdekeltségének módját, a károsodás megelőzésére kívánja nevelni és a számára repressziót jelentő reparációval önként kíván hatni a további károsodások megakadályozására. Itt van az a momentum, amely az egyes konkrét jogviszonyok halmazán túlmutat és társadalmi érdeké teszi a felelősség megállapítását.

El kell azonban ismerni azt is, hogy ez a tárgyi felelősség nem minden esetére áll hiánytalanul. Azokban a kivételes esetekben, amikor a jog a *gyermeket* saját károkozásáért a gondozó felelősségének hiányában méltányosságból felelőssé teszi, az általánosságban és nem in concreto vett tudati és akarat elemek csak csökkent mértékben vannak meg és a tudat és akarat befolyásolására sem alkalmas a reparáció. Ugyanez áll az örülte is. E téren a releváns okfolyamatot valóban csak csekély mértékben „emberi” magatartás indítja meg, és a reparációs kötelezettség némileg el is távolodik a felelősség intézményétől, — mégis az összefüggések folytán, a bekövetkezett jogellenesség következtében nem szakad ki belőle. Ez a kivétel azonban a tétel általános érvényét alig befolyásolja.

A tárgyi felelősség leggyakoribb eseteiben, a *fokozott veszélyforrás* működése során bekövetkezett károsodások területén további bonyodalmak merülnek fel. Valakit elgázol egy autó. A szakértő megállapítja, hogy a fék elromlott. Megállapítják, hogy a kocsi a garázst réggel teljesen üzemképes állapotban hagyta el. Az ok tehát a fékhiba, ami különböző természeti folyamatok eredményeként véletlenszerűen állott elő. A fékhiba mögött az adott konkrét esetben további okot keresni — a jogásznak célszerűtlen, emberi ok nem is található. Egyes szerzők szerint ebben az esetben az ok a gépkocsi működésének veszélyessége. A veszélyesség azonban nem lehet ok, legfeljebb jogpolitikai szempont vagy statisztikai eredmény: ok akkor sem lehet, ha ki is mutatható, hogy a gépkocsival okozott balesetek tekintélyes részében szerepe volt a motornak, sebességnek stb., ha meg is állapítható, hogy bizonyos veszélyességi tényezők még ott is szerepet játszottak, ahol a vétkesség is hozzájárult a károkozáshoz. A veszélyességnek tehát nem az egyes konkrét esetek *okozati láncolatában* van szerepe, hanem az *idevágó tényállások összességének jogalkotói értékelésében*. A veszélyességet a jog olyannak tekinti, mint ami ellen eredményesen lehet küzdeni, ami elleni küzdelemre célszerű a fokozott veszélyességgel járó tevékenységet folytató személyeket a felelősség polgári jogi intézményével is ösztönözni.

A már elmondottakból bátorságot merítve, nem állunk meg csüggedten a semmire vissza nem vezethető fékhiba mellett, hanem más utakon keressük tovább — tudatos és akaratlagos emberi magatartást. Találunk is ilyet, de nem vagyunk bizonyosak abban, hogy értékre bukkantunk-e. Ilyen tudatos és akaratlagos magatartás ugyanis a gépkocsi üzembentartásának ténye. Ez kétségkívül oka az eredménynek, mégis kétségekkel tölt el, hogy ilyen közvetett, távoli, véletlenszerű ok releváns lehet-e még. Ez a közvetettség, távolság azonban nem feltétlenül hiba, ha e magatartás alkalmas arra, hogy a reparációban jelentkező represszió befolyásoljon a távoli, közvetett következmények megelőzésére. Az bizonyos, hogy a jog a fékhibával mint okkal semmit sem tud kezdeni, de tud-e valamit kezdeni az üzembentartással? Akarunk-e arra ösztönözni, hogy ne tartsanak üzembentartást és így küszöbölődjenek ki tömeges károkozások? Ellenkezőleg áll a helyzet. Jogellenes-e a fokozott veszélyforrás üzemeltetése? Önmagában semmi esetre sem. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen fokozott veszélyforrással való károkozás már jogellenes. A teljesen jogos magatartás jogellenessé válik, mihelyt kárt okoz, ha nincs jogellenességet kizáró körülmény. A fokozott veszélyforrás által okozott kár tehát jogellenes károkozás. Ami pedig a felelősség kérdését illeti, a bizonyos fajta tevékenységgel járó fokozott veszélyesség csökkentésének és kiküszöbölésének állandóan fejlődő lehetőségei arra indítják a jogalkotót,

hogy elvárja minden lehetséges megelőző és elhárító intézkedés megtételét, és erre az objektív felelősséggel is ösztönözze az üzembentartót. Ez pedig azt jelenti, hogy a jog az okok sokféleségéből kiemel egy egyébként a háttérben levő, a károkozásra aligha ható okot és jogi relevanciával ruházza fel, mert ott találja meg a befolyásolható, jogellenes, in abstracto tudatos és akaratos emberi magatartást. *A fokozott veszélyforrás működése során előállott károsodás jogi oka tehát az a konkrét üzembentartás, amelynek körében ellenállhatatlan erőre, külső elháríthatatlan beavatkozásra vagy a károsult önhibájára, tehát az üzembentartó által semmiképpen sem befolyásolható körülményekre vissza nem vezethető károkozás történt.*

Ez a megállapítás kétségkívül ellenvetéseket válthat ki, különösen azok körében, akik a szükségszerű okot keresik. Ezek nem minden alap nélkül hivatkozhatnak arra, hogy groteszknek tűnik egy olyan megállapítás, amely szerint a balesetet X vállalat okozta azért, hogy a gépkocsit immár tíz éve üzembentartja. Ezek más megoldásra nem juthatnak, mint arra, hogy *az ok a fékhiba volt és ezt a jog az üzembentartónak számítja be.* Ebben az esetben azt kellene megállapítani, hogy a tárgyi felelősség körében jogi okként nemcsak emberi magatartás szerepelhet; a különleges jogpolitikai indokok arra vezethetnek, hogy fizikai stb. okok is lehetnek jogilag relevánsak. Némileg leegyszerűsítve a jogi szabályozást: azok az okok, amelyekben a fokozott veszélyforrás megnyilvánul, megalapítják a felelősséget, az ezen kívül fekvők önmagukban nem. Ebben az esetben le kellene mondani arról, hogy a felelős személy magatartása és a beállott jogellenes eredmény között okozati kapcsolat van, és a beszámítással kellene operálni. Ez arra vezetne, hogy a tárgyi felelősség rendszerének „embertelensége” nemcsak abban nyilvánulna meg, hogy az emberi magatartást emberi mivoltától eltekintve, pusztán fizikai hatásában tekinti oknak, hanem még abban is, hogy jogi oknak tekintene merőben természeti okokat, mint amilyen a fékhiba. Ezzel a fokozott veszélyforrásért való felelősség fokozottan átkerülne a felelősséget nem tartalmazó, enélkül reparatív jogintézmények körébe, oda, ahol a végszükség van. Ebben az esetben továbbá a jogellenességnek sem volna semminő szerepe, nem kellene odáig eljutni, hogy az önmagában jogos üzembentartás in concreto, károkozó eredményében jogellenessé válik, a fékhiba tényében pedig semminő jogellenesség nincsen. Ebben az esetben továbbá a feketefuvarra vonatkozó szabályok is pusztán beszámítási szabályok volnának, noha éppen ezek a szabályok arra utalnak, hogy a törvényhozóban az oksági viszony képzele eléggé eleven az üzembentartás vonatkozásában. Az erre vonatkozó érvelések ugyanis nemcsak azt emelik ki, hogy akié a haszon, azé a kár, de azt is, hogy feketefuvar esetén a voltaképpeni állandó üzembentartónak nincs módja semminő befolyást gyakorolni a gépkocsira és annak üzembentartására. Ebben kifejezésre jut az is, hogy a jog az üzembentartók magatartását is befolyásolni akarja, és nem pusztán a károsultak reparációs szempontjai vezetik. Márpedig a tárgyi felelősség is alkalmas arra, hogy a felelős személyeket fokozott gondosságra neveljék.

Kétféle megoldás képzelhető tehát. Vagy a fékhibát emeljük ki jogi okként és akkor a jogi felelősségre vezető oksági folyamat kiindulópontja nem emberi magatartás lesz, vagy a fokozott veszélyforráson túlmenve szinte elvesző ösvényen eljutunk egy már más világba, az üzembentartóhoz, akinek az eredményhez való kapcsolata igen távoli. Nem vitatjuk, hogy az első fel fogás bizonyos részgazságon alapul, nevezetesen azon, hogy a nagyüzemek

objektív felelősségének kétségkívül van egy *méltányossági eleme* is. A felelősség jogpolitikai indokai között az is szerepel, hogy a dolgozó ember ne maradjon anyagi eszközök nélkül a legteljesebb létbizonytalanságban, ha munkája során vagy akár utazás közben önhibáján kívül megsérül, elveszti munkaképességét vagy elveszti eltartóját, — hogy az ilyen károk viselésére a nagyüzem megrázkódtatás nélkül képes. Ennyiben igaz van az első nézetnek és ennyiben a veszélyes üzem üzembentartója szigorúan véve nem is felelősségi alapon áll helyt, hanem méltányossági alapon. Ez a helytállási kötelezettsége azonban mégis olyan természetű, hogy benne a *méltányosság a megelőzéssel találkozik*, mert a helytállási kötelezettségnek a veszélyesség leküzdésére rendelkezésre álló lehetőségekre tekintettel akkor is van preventív hatása, ha az adott eset vonatkozásában konkrét mulasztás nem mutatható ki. Ez a preventív elem az, ami e vegyes gyökerű jogintézményt végeredményben a felelősségi körében tartja. Ehhez azonban az szükséges, hogy az üzembentartás oki szerepét elismerjük. Ezért a két említett nézet közül az utóbbihoz csatlakozunk, még ha a jogi köznyelvben nem is operálunk azzal, hogy a balesetet az üzembentartó okozta azzal, hogy gépkocsit tartott üzembentartásban, vagy nem is tudjuk minden esetben kimutatni a konkrét károsodással kapcsolatosan az üzembentartás valamely hiányosságát. Elvileg is helyesebb egy távolabbi, de emberi magatartásban rejlő és ezért *jogilag befolyásolható* okot felruházni a jogi relevanciával (kiemelni az objektív összefüggések szövevényéből), mint egy közeli nem „emberi” okot. Ez a megoldás világít rá arra, hogy itt alapjában felelősségről van szó, elhárításra ösztönző felelősségről valamely jogellenes eredményért, nem pedig felelősség nélküli reparációs kötelezettségről.

V.

A fokozott veszélyforrásért való felelősség területe korántsem egyedülálló abból a szempontból, hogy a jogi okot a távolabb fekvő közvetett kapcsolatban álló, véltenszerű okok között kell keresni.

Ilyen jellegűek mindenekelőtt a *más személy károkozásáért* való felelősség esetei. Ezek közül már említettük a szülő, gondozó felelősségét a gyermek vagy az örült károkozásáért, ahol jogi okként az eredménnyel közvetett kapcsolatban álló mulasztás szerepel. Ide tartozik az az eset is, amikor a megbízott okoz kárt akár szerződésszegéssel, akár pedig szerződésen kívüli tiltott cselekménnyel. Közismert, hogy bizonyos ilyen esetekben a károsulttal szemben a megbízónak kell helytállnia. Van amikor a kiválasztásért, utasítással ellátásért és felügyeletért felel, van amikor a megbízott magatartásáért úgy felel, mintha ő maga járt volna el, és van amikor minden kárért felel, kivéve azt a kárt, amelyről bebizonyítja, hogy az nála is bekövetkezett volna. E három lehetőség nagymértékben különbözik egymástól, de abban megegyeznek, hogy a jog a közvetlen károkozó magatartásán, a benne lejátszódó folyamatokon túlmenve keresi az okot és ezt annak a személynek a magatartásában találja meg, aki lehetővé tette, hogy a károkozó olyan helyzetbe kerülhessen, amelyben a kárt előidézhette. Ez az ok közvetett és az adott konkrét esetekben merőben véletlenszerű; a másrabízás és a megbízott károkozása közötti okozati összefüggést szükségszerűnek tekinteni nem lehet, mert a szükségszerű nemcsak azt jelenti, hogy a kérdéses tényező hiányában az eredmény nem következhetett volna be, de azt is, hogy a kérdéses tényező megléte feltét-

lenül az eredményre kellett hogy vezessen. Számtalan más olyan eset van továbbá, amikor a károkozót másvalaki hozza olyan helyzetbe, hogy kárt okozhasson, és e más személy magatartása irreleváns marad, noha a jogi színezettől megfosztott okozati kapcsolat teljesen ugyanaz. Egy motorvezetésre jogosult személyt megbízok, hogy motorkerékpárommal egy csomagot szállítson a szomszéd községbe; a címzettnél a megbízott az udvarban elgázol egy libát. Valaki elmondja, hogy sürgősen egy csomagot kellene szállítania a szomszéd községbe. Felajánlom, hogy olcsón odaadom a motorkerékpáromat, ő elmegy és az udvaron elgázolja a libát. Az okozati kapcsolatok szempontjából a két esetben a helyzet azonos: mindkét esetben az én kezdeményezésemre jutott a károkozó a károkozást lehetővé tevő motorkerékpárhoz, mindkét esetben az ő ügyetlensége okozta a bajt, sőt mindkét esetben fennállott nálam az érdekltség is, tehát még a belső folyamatok is hasonlóak voltak, továbbá egyik esetben sem állítható, hogy a motorkerékpár átengedése szükségserűen vezetett a károkozásra. Mégis lehetséges, hogy az első esetben a motoros mellett vagy elsődlegesen, de visszerkeseti igényel felruházva felelősséggel fogok tartozni, a második esetben nem. Ismét az a jelenség figyelhető meg, hogy a törvényhozó a jog céljainak és lehetőségeinek megfelelően kiemeli az ő eszközeivel ésszerűen befolyásolható, tehát jogilag relevánssá tehető okot.

Ha pedig ezt a jogilag releváns okot közelebből megvizsgáljuk, igen sokféle eredményre juthatunk. Van ahol a másra bízás, akárcsak a fokozott veszélyforrás üzembentartása, önmagában jogszerű, csupán károkozó eredményében válik jogellenessé. Van amikor a másbízás már önmagában is jogellenes, mert a szerződés megszegését jelenti (pl. a megbízás, vállalkozás, letét, bérlet, haszonkölcsön stb. egyes eseteiben, amikor törvény vagy a szerződés tiltja a tevékenység vagy a birtok továbbadását). Van amikor a jogi relevanciához a jogellenesség nem elegendő még akkor sem, ha az károkozásban nyilvánult meg, hanem a kiválasztásban, felügyeletben, utasításadásban rejlő vétkekre is szükség van, tehát ahhoz, hogy a közvetlenül károkozó személy mögött álló személy magatartását a jog a károsodás okának tekintse, az is szükséges, hogy a másrabízást a hanyagságban megnyilvánuló pszichikai tényezők érvényesülése okozta légyen.

Ami pedig ennek a jogilag relevánssá tett oknak a többi okhoz való viszonyát illeti, itt is kitérünk, hogy a jog mennyire az emberi magatartásokat tekinti okoknak. Ha valaki más lovát jogellenesen egy harmadik személy birtokába bocsátja és a ló e harmadik személynél elhull, ezért a polgári törvénykönyv tervezete szerint a birtokbocsátó felelős lesz, ha csak nem bizonyítja, hogy a kár nála is bekövetkezett volna. Felelős lesz tehát erőhatalom esetén is és akkor is, ha harmadik személy vétkes magatartása okozta a ló elhullását. Az első esetben a közvetlen ok a villámcsapás, de ezt a jog közömbösnek tekinti ellenállhatatlan ereje ellenére is. A jog hátrább tekint, megkeresi azt az emberi magatartást, amely az okozati sorban szintén szerepet játszik és amelynek befolyásolása szükséges és lehetséges. Ezt pedig a jogellenes másrabízásban találja meg. Kiemeli és jogi relevanciával ruházza fel ezt az egyébként távoli, az erőhatalom mellett eltörpülni látszó okot. A második esetben két olyan emberi magatartást talál, amely az okozásban részt vett és amelyre jogilag lehetséges is, célszerű is reagálni: a vétkes harmadikat és a vétkesen rábízó másodikat. Mindkettőt kiemeli az okok tárházából és vagy egymás mellett vagy egymást követően felelősséget fűz hozzájuk.

Hasonló jelenség tapasztalható a *kötelezett késedelme* esetében. A késedelembe eső kötelezett a dologban beállott minden kárért felel, kivéve, ha bebizonyítja, hogy a kár a késedelem nélkül is beállott volna. Itt is előnyben részesíti a jog a kötelezett jogellenes késedelmében megnyilvánuló emberi magatartást az ellenállhatatlan erővel szemben. A lovat agyonsújtja a villám. Az ok : nem a villámcsapás, hanem az, hogy a ló birtokosa azt előző szerdán *nem vitte át* a szomszédos községbe, ahol nem volt vihar. De hiszen *minden* villámcsapás-okozta kárnál oknak lehetne tekinteni azt, hogy a villámsújtotta tárgyat előző nap *nem vitték* máshová! A kiemelt esetben azonban jogellenességről van szó, ez emeli ki a tényállást az okok sokaságából és teszi jogi okká, még tárgyalandó sajátos rövidítéssel és kiemeléssel a nemtevést jelölve meg oknak.

Mindezek az esetek szintén azt bizonyítják, hogy a szükségszerű és véletlenszerű okok önmagában helytálló megkülönböztetése a polgári jogi felelősség területén nem alkalmazható eredménnyel. Azt bizonyítják, hogy a jogi okok nem egyszer a távolibb, véletlenszerű okok közül kerülnek ki, annak megfelelően, hogy a törvényhozó és a jogalkalmazó a jog feladatainak és lehetőségeinek megfelelően milyen emberi magatartást képes és kíván a polgári jogi felelősség eszközeivel befolyásolni.

Ebből vezethető le az a közismert tétel, hogy a polgári jogi felelősség szempontjából *nemcsak a közvetlen, de a közvetett okoknak is van jelentőségük*. Egyes esetsoportokban, mint pl. az üzem veszélyes működéséért való felelősség vagy a más személy magatartásáért való felelősség, törvényszerűen csak a közvetett és nem a közvetlen ok releváns. Más, e szempontból atipikus esetekben szintén előfordul, hogy a közvetett ok is relevanciával bír.

Az elméletben és a gyakorlatban ezzel kapcsolatban súlyos nehézségeket okoz az a kérdés, hogy ha a közvetett ok is releváns, meddig mehet el a bíró a közvetett ok keresésében, illetőleg megfordítva : egy ok milyen távoli fűződményei jöhetnek figyelembe még a kártérítés szempontjából. Ennek látszólag csak szubjektív megoldása van : a bíró megítélése. Véleményünk szerint azonban az eddig elmondottak — legalább elvileg — objektív összefüggésekben rejlő elhatárolást is lehetővé tesznek, ha az adott esetekben kétségkívül megmarad a bírói szubjektív elemek lényeges szerepe. Hogy elvileg meddig kell elmenni a közvetett ok fonalán, azt az elmondottakhoz képest elsősorban az határozza meg, hogy a polgári jog a maga sajátos eszközeivel az emberi magatartások *befolyásolására* törekszik, másodsorban pedig az, hogy mindig figyelemmel van a *megbomlott értékviszonyok* helyreállítására is. Ha tehát az „emberi” ok olyan távolságban vagy laza kapcsolatban van az eredményhez képest, hogy a polgári jogi felelősség eszközeivel a magatartás befolyásolására, az adott kárfajta megelőzésére ésszerűen törekedni nem lehet, akkor ez az emberi magatartás nem fog polgári jogi oknak minősülni, ha azonban ez a törekvés reális, akkor közvetettsége ellenére is oknak lesz tekintendő. Ennek az alapvető tételnek alárendelt korrekatívum a reparációs szempont, amely szűk keretek között indokolhatja a polgári jogilag releváns okok körének némi kiterjesztését. Meg kell azonban jegyezni, hogy e kiterjesztés már nem a polgári jogi felelősség jegyében történik. Ebben az esetben vegyes gyökerű szankcióról van szó : az részben a felelősségen, részben pedig a felelősség körén kívül is széles körben alkalmazott, gyakran a méltányosság által is támogatott reparációs törekvésen alapul.

Egy kérdést kell még tárgyalnunk — olyan kérdést, amely az eddigi fejtegetésekben is nagy szerephez jutott: a *mulasztás*, vagyis a kötelesség-ellenes, tehát jogszempontúan értékelt *nemtevés* okozatosságának kérdését.

Különösen a burzsoa irodalomban elterjedt, de a szocialista irodalomban is gyakori nézetek szerint a mulasztás nem szerepelhet okként, mert ok csak az lehet, ami hat, márpedig ami nem létezik, ami nincs, ami elmarad, az nem hathat, nem hozhat létre okozatot. A mulasztás esetében egy elképzelt vagy kívánatos okfolyamat és annak eredménye marad el, és a felelősség azon alapul, hogy nincs meg ez a kívánt folyamat, hogy kötelesség-ellenesen nem indították meg az okozati összefüggésnek az elképzelt vagy kívánatos eredményre vezető valóságos folyamatát. A jogellenes mulasztásért való felelősségnek tehát nem az okozati összefüggés az egyik tényezője, hanem *annak az oksági folyamatnak el nem indítása, amelynek működésbe lépése esetén a jogellenes eredmény, a károsodás nem következett volna be.* Annak, hogy a vasúti őr a sorompót nem eresztette le, semmilyen okozata nincs és nem is lehet. Ha azonban leeresztette volna, a szerkének meg kellett volna állnia és a vonat azt nem gázolhatta volna el. A sorompó le nem eresztése az objektív világban semminő változást nem idézhetett elő; a felelősség alapja tehát nem valamely okozati összefüggés, hanem az, hogy a sorompót nem eresztették le, a le nem eresztett sorompó nem bírhatta megállásra a szerkeret és így nem lépett működésbe a balesetet gátoló okfolyamat. A mulasztás tehát nem oka a balesetnek, hanem ellenkezőleg: *a mulasztás a baleset elmaradása okának hiányát jelenti.*

Kérdéses azonban, hogy nem merev és egyoldalú felfogása-e ez az okozati-ságnak és a mulasztásnak.

Az érvelés gyökerei az okozatiság mechanikus materialista, merőben természettudományi felfogásáig nyúlnak vissza. Végezzünk el azonban egy „természettudományi kísérletet”. Két állat közül az egyik kifogástalan táplálékot kap, a másiktól rendszeresen elvonnak fontos tápanyagokat. Az egyik kielégítően fejlődik, a másik elsatnyul és hiánybetegségek lépnek fel nála. Mindkét esetben valamiféle *tevékenység* (a táplálás) valamilyen pozitív eredményre vezetett: az I. rendű táplálás I. rendű kondícióra, a III. rendű táplálás III. rendű kondícióra. Ezt azonban úgy is ki lehet fejezni, hogy bizonyos tápanyagok *hiánya* elégtelen fejlődésre vezetett! Azt, hogy a III. rendű táplálás okozta a III. rendű kondíciót, úgy is ki lehet tehát fejezni, hogy az adott (ki nem elégítő) tápanyagok az adott (ki nem elégítő) kondícióra vezettek, és úgy is, hogy az elégtelen táplálkozás a rossz kondícióra. Az előbbi megfogalmazás merőben természettudományi, az utóbbi megfogalmazás ugyanazt az okot már értékelően fejezi ki, és hadd jegyezzük meg, hogy ennek az értékelésnek nemesak a jogász számára lehet adott esetben (pl. gyermek hiányos táplálása esetén) jelentősége, de a természettudós számára is. Az oknak *negatív* formában való kifejezése, tehát a hiánynak, mulasztásnak okként való megjelölése ilyenformán a természettudományban is közkeletű: összevont és értékelt kifejezés ez, amely mögött aktív folyamatok sokfélesége játszódik le.

Ez azonban nem elegendő, mert hiszen mint említettük az összevonás és az értékelés nem lehet öncélú. A betegben operáció közben bennfelejtik a tampont, a fellépő mérgezés következtében a beteg meghal. A természeti ok világos: a szervezetben maradt idegen test megindította a halálos végű

folyamatot. De mi az emberi ok? E természeti okot közvetlenül megelőző tevőleges lányszem, a tampon szándékos odahelyezése. Ez is oka a halálnak, ez emberi magatartás is, a jogászt mégsem elégíti ki, mert hiszen az operáció rendes menete megkívánta a tampon odahelyezését. E tevőleges magatartás jogellenesség hiányában a jogi okok között nem szerepelhet, márpedig ezzel a tevőleges okok köre lezárul. A jogi ok — amint ezt minden jogász e fejtegetések nélkül is jól tudja — az lesz, hogy a jogosan odahelyezett tampont jogellenesen nem távolították el; ha ugyanis eltávolítják, megszakad az odahelyezéssel voltaképpen már megindított halálosvégű-okfolyamat. A halál jogi oka tehát nem a felszínen jelentkező tevőleges magatartás, hanem egy mulasztás, amely szabad utat engedett a dolgok folyásának. Ez a mulasztás pedig szintén ered valahonnan. A kiindulás: az emberi magatartás tudatos, akarattalagos magatartás, amely különböző hatásokra mint okokra különbözőképpen reagál. A jog azzal, hogy egyebek között az ilyen feledékenységet is súlyosan szankcionálta, hozzájárult egy folyamathoz, amelyet a nevelés, a képzettség, a személyes ambíciók stb. is tápláltak és amely olyan irányban hatott, hogy az operáció normálisan folyjék le. Ez az okfolyamat megszakadt, márpedig, hogy a mulasztás okozatiságát tagadók érvét visszájára fordítsuk, a semmi nemcsak ok nem lehet, de egy okfolyamat lefolyását sem gátolhatja meg. Márpedig itt ezt az okfolyamatot valami, amit mulasztásnak nevezünk, megszakította. Ez a mulasztás tehát nem csupán absztrakt módon összevont és értékelt kifejezés, hanem *jogszempontúan* értékelt kifejezés. Nem áll tehát, hogy a mulasztás voltaképpen a károsodás meggátlását maga után vonó ok elmaradását jelenti; a mulasztás *az események jogszerű lefolyására vezető, már megindult okfolyamat megszakítását jelenti a mulasztó pszichikai világában.* Ez pedig azon alapul, hogy a jog nem pusztán *értékel*, de a szankcióval fenyegetettség — más társadalmi tényezőkkel együtt — a valóságban eleve a társadalom érdekeinek megfelelő magatartás *okaként* szerepel.

Az, hogy a mulasztás a folyamat összevont és jogi szempontból értékelt kifejezése, csak elvontan fejezi ki a valóságos helyzetet. A valóságban ugyanis azt tapasztaljuk, hogy az aktivitás és a passzivitás egyrészt igen *sokféle* lehet, másrészt teljesen *összeszövődik*. Ez különösen akkor nyilvánvaló, ha a belső pszichikai okfolyamatot is a vizsgálódás körébe vonjuk, amire a vétkességi felelősség rendszerének területén kötelesek is vagyunk, de amit a fentiek szerint egyébként sem mellőzhetünk. Egy operáció következtében meghal a beteg. Megállapítják, hogy durva műhibák sorozatát követték el, és hogy aki a műtétet végezte, tudatlan és tapasztalatlan sarlatán. A műtéti beavatkozás *tevőlegessége* mögött ott van egy bizonyos elégtelen ismeret- és tapasztalati anyag, amelyet jellemzően mint *negatívumot* lehet megjelölni: a tudatlanság, és e kettő között a tudatlanság ellenére a vállalkozás a műtetre, ez a gondatlanság *negatívumával összeszövődött aktivitás*. Az ismeretek és az önkritika *hiánya* összeszövődik az elhatározás és a végrehajtás *aktivitásával*, a kettős negatívum a kettős pozitívummal, és létrehozta az eredményt. Nem sokra megyünk azzal, ha ezt a kettős hiányt pozitív formában fejezzük ki: aki a műtétet végezte, oklevelét maga állította ki, és úgy jelentkezett kórházi orvosnak stb., vagy az egyetemi előadások látogatása helyett szórakozni járt, a vizsgákon nehezen és szerencsével bukdácsolt keresztül, tessék-lássék abszolválta fülészeti gyakorlattal szülészeti műtetre vállalkozott és ennek során késéssel olyan természeti folyamatokat indított el, amelyek eredményeképpen a beteg meghalt. Mindennek *összevont*, a polgári jogi értékelés céljára

absztrahált kifejezése : a tudatlanság (hiány mint ok) + gondatlan vállalkozás a műtetre és annak hibás végrehajtása (aktivitásba átmenő mulasztás mint ok). További példák : valaki mást becsalogat az őserdőbe vagy a sivatagba és azzal a szándékkal, hogy halálát okozza, magára hagyja, vagy bezárja egy szobába és nem ad neki enni-inni. Az okozza a halált, hogy az áldozatot becsalogatták az őserdőbe vagy a sivatagba, vagy hogy bezárták a szobába? Önmagában egyik sem jogi oka a halálnak. A halál bekövetkeztéhez még arra is szükség van, hogy a tapasztalatlan, fegyvertelen, helyismerettel nem rendelkező áldozatot magára hagyják, vagy a szobába zártak ne adjanak enni-inni, sőt, az első példában még az is, hogy a vadállatok széttépjék, vagy a sivatagban ne találjon vizet. Az okfolyamat kezdetén a tettes aktivitása van, a végén esetleg egy vadállat támadása, esetleg oly biológiai folyamatok amelyeket a tápanyagok hiánya idéz elő és amelyek halálra vezetnek, de a kezdetet és a végpontot egy emberi nemtevés kapcsolja össze, ami az első példában — jogilag egyáltalán nem jellemzően, nem kifejezően — pozitíve ugyis kifejezhető, hogy a tettes áldozatát otthagya, elment onnan, de kifejezhető jogilag jellemzően, kifejezően azzal a negatívummal is, hogy nem segítette áldozatát tehetetlen helyzetében, noha ez — tekintettel arra, hogy szándékosan hozta életveszélyes helyzetbe — kötelessége lett volna. A jogásznak éppen erre az *összekapcsoló* tényezőre van szüksége, és pedig határozottan *negatív*, a jogellenességet kiemelő megfogalmazásban. Mindezekben az esetekben az ember aktivitást is fejtett ki és emellett kötelességellenes nemtevéssel szándékosan kitett egy másik embert a természeti erők és folyamatok pusztító hatásának, a jog számára pedig nem az önmagában jogos aktivitás, de az ezek által a jogos aktivitások által előkészített későbbi nemtevés az okozati összefüggés lényeges láncszeme.

Ezekután ismét visszatérünk a pszichikai világba. Tehetjük ezt, mert hiszen tárgyunk, az okozatiság szempontjából nincs különbség a külvilágban és a pszichikai világban meglévő okozati összefüggés között, az okozati összefüggés számára a belső és külső világ határa nem határ, „szabadon” lép ki és be, egyikből a másikba saját törvényei szerint. A belső világban, amint már kifejtettük, a mulasztás voltaképpen teljesen eltűnik és az aktivitás, az ellentétes erők konfliktusa lép a helyébe. Ennek eredménye lehet az, hogy valaki „elmulasztja lefogni kezét” és így belső mulasztás külső jogellenes aktivitásra vezet, vagy „lefogja a kezét” és így belső aktivitás külső jogellenes mulasztásra vezet. Itt futnak össze fejtegetéseink. Láttuk azt is, hogy a belső erők konfliktusának ez a nemkívánatos eredménye voltaképpen annak a társadalmi motivációval már megindított okozati folyamatnak a megszakítását jelenti, amely egyébként biztosította volna a kötelességszerű passzivitást, illetőleg aktivitást és ezáltal az események jogszerű lefolyását.¹⁹

¹⁹ A burzsoa elméletben ismert ún. interferenciaelméletek kiindulása ehhez hasonló. Ezek szerint a mulasztásra a gátló impulzusnak az első akaratimpulzuson urított győzelme vezet. Ennek az elméletnek egyik hibáját Traeger abban látja, hogy gondatlanság esetén nincs legyőzendő „első akarat” sem, hiszen a tudathoz a veszély képzete is hiányzik. másik hibáját pedig abban, hogy minél megrögzöttebb egy gonosztévő, annál kevésbé lesz eszerint megállapítható az okozati összefüggés, mert hiszen nála is hiányzik az első akarat. (Traeger, *Der Kausalbegriff im Straf- und Zivilrecht*. Marburg, 1904. 64—66. o. ; Knauer, i. m. 110—111. o.) Ezek az ellenérvek a mereven fogalmazott interferenciaelmélettel szemben valóban felhozhatók. Az általunk kifejtettek azonban egyfelől a mindenkiben tudatosan vagy anélkül ható társadalmi motiváció és az ezzel ellentétes

Hol van mindebben a *mulasztás* szerepe? Egészen eltűnt a mulasztás. Ha azonban a fenti fejtegetést megvizsgáljuk, meg kell állapítanunk, hogy minden objektív hangzata ellenére abban is rejlik értékelő „kiválasztás”; ettől már az emberi magatartások befolyásolására törekvő jogász nem tekinthet el, ha nem akar elveszni az okok megbocsátó tengerében. Hol az értékelés? Nemesak a társadalom melletti, de a társadalomellenes motiváció is megindított egy okfolyamatot, és ennek szempontjából éppen a kötelességszerű magatartás jelenti a folyamat megszakítását. Formálisan tehát azt is mondhatnánk, hogy az is „mulasztás”, ha a gyilkosság a szociális pszichikai motívumok hatására elmarad, csak az értékelő momentumnak kellene fordítottnak lennie: az objektív folyamat pártatlan szószólója ebben az esetben sem tiltakozhatna. Hogy ennek milyen jelentősége van, azt az is mutatja, hogy előfordulhat ugyanannak a halált okozó magatartásnak pozitív és negatív jogi értékelése — az ítéletvégrehajtásra és a gyilkosságra utalunk — tehát ugyanaz a magatartás egyszer a társadalom melletti, másszor a társadalomellenes erők győzelmének lesz a következménye.

A külső világban jelentkező mulasztás tehát — a sorompót le nem engedő vasúti őr mulasztása — a *kötelességekhez viszonyított nemtevés* állapota, amely *összevontan és jogi értékelés szempontjából absztraháltan* fejezi ki egyszerűen a külvilágban *valami másnak a tevéseit*, mint ami elő volt írva (pl. alvást, kártyázást, italozást a sorompó leeresztése helyett), másrészt ugyanakkor a belső világban különböző pszichikai aktivitások eredőjét. A *pszichikai világban* megnyilvánuló nemtevés (pl. gondatlanság) pedig szintén ilyen, a jogértékelés céljára absztrahált kifejezés: *az ellentétes erők aktivitásának*, a jogszerűen végbemenő folyamat *már meglevő tényezői hatástalanná tételének* figyelmen kívül hagyása és pusztán *e belső konfliktus eredményének negatív és absztrakt formában való értékelt kifejezése*. Ha pedig ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a külső mulasztás mögött mindig ott vannak a pszichikai folyamatok, mert hiszen a jogilag releváns emberi magatartások tudatos és akaratlagos magatartások, akkor okunk van arra, hogy az okozati összefüggés vizsgálata során a külső világbeli nemtevést is minden esetben visszavezessük a belső pszichikai folyamatokra, ahol kiváltó okként már a korábbi okok hatását megsemmisítő aktív erők győzelme jelentkezik. Hogy pedig ezt meg kell tennünk, azt az is mutatja, hogy az eszméletlen vasúti őr nemtevése nem mulasztás. Ha az orvos a távolabbi beteghez időben azért nem jut el, mert több közeli súlyos beteghez hívták, a közelfekvő betegeknél kifejtett aktivitásának visszájaként jelentkező nemtevése (elmaradása a távolabbi betegtől) nem mulasztás.

Mindebből pedig az következik, hogy *a nemtevéésnek a tevékenységgel való szembeállítás a okozati viszonyok területén nem gyümölcsöző és csak a felületen lehetséges*, — csak akkor lehetséges, ha az értékelést az okozással összetévesztjük. *A mulasztás a váltóságos okfolyamat egy részének összevont és a jogi értékelés céljára absztrahált kifejezése*. Az ennek során követett szempont pedig jól ismert: azt a jog, az erkölcs stb. céljai, eszközei és lehetőségei meghatározzák. *Ugyanaz alkalmazható rá, ami a tevételes jogellenes magatartásra is áll*. Jogi okká minősüléséhez az kell, hogy emberi magatartás legyen,

motívumok konfliktusára, másfelől az előbbieik győzelmének társadalmi elvárhatóságára és ennek az elvárhatóságnak a motiváló hatására épülnek, nem pedig egy „első akarat” feltételezésére.

jogellenes legyen és általában az is, hogy vétkes legyen, vagyis megítélése során a belső, pszichikai folyamat is releváns. Ahol azonban ez jogilag nem releváns, a valóságban mögötte természetesen akkor is ott van ez az aktív pszichikai folyamat.

VII.

Végezetül összefoglaljuk e tanulmány legalapvetőbb megállapításait.

1. A jelenségek mindenoldalú kölcsönös összefüggéséből a valóság alaposabb megismerése és hatékonyabb befolyásolása érdekében a valóság „megcsonkítása” útján, a kölcsönös összefüggések szempontjából többé-kevésbé „önkéntesen” kell elszigetelni, kiemelni a polgári jogilag releváns okokat, ahogyan más területek kutatói is a saját kutatási területükön releváns okokat szigetelik el, emelik ki, vizsgálják meg, — éspedig tekintet nélkül arra, hogy az így feltárt okok az eseménysorozatban az eredményhez közelebb vagy távolabb helyezkednek-e el.

2. A kiválasztás elvét a polgári jogi tudomány igen régóta keresi. Két alapvető megoldás képzelhető e téren :

a) magába az okozati viszonyba értékelés bevitele (az individualizáló-okkiválasztó elméletek, az adekvát okozatiság tana, ennek mellékágai, ideértve az objektív megfogalmazásba rejtett ágazatait is, mint amilyenek a szükség-szerű és véletlen, a lehetőség és valóság stb. megkülönböztetésén alapuló elmélet is bizonyul); ez a tan az okokat rangsorolja, az okok fokozatait keresi, ezzel az okozatiság objektív jelenségét szubjektivista módon kiforgatja valóságos tartalmából és végeredményben a bírói önkényt szolgálja ;

b) az okozati láncolat objektív voltának érintetlenül hagyásával kívülről jövő értékeléssel kiválasztani azt a pontot, ahol a végtelenbe nyúló okozati láncolatot a jogásznak el kell vágnia. Ez a módszer nem az okozati viszonyba viszi bele az értékelést nyíltan szubjektíve vagy objektív céger alatt, hanem az önmagukban rangsorba nem állítható egyenértékű okok közül a jog szempontjából, kívülről jövő és az okozati láncolat objektivitását nem érintő értékeléssel emel ki egyeseket, mellőz másokat.

3. Ez az utóbbi módszer elvileg ismét kétféle lehet :

a) szubjektív, amikor a jogalkalmazó a belátása szerint „válogat” ;²⁰ ez szubjektivista, szabad utat enged a bírói önkénynek és lerontja a materialista kiindulást ;

b) lehet olyan értelemben objektív, hogy a válogatás szempontját azok az objektív törvényszerűségek határozzák meg, amelyek a valóság tükrözésére és megváltoztatására irányuló törekvéseket is az adott területen meghatározzák. Ez a helyzet a „jogi ok” kiválasztásánál, azzal, hogy az említett törvényszerűségek az egyes esetekben a tételes jogon keresztül hatnak.

4. A „jogi ok” kiemelésére vonatkozó elmélet tehát

a) az objektív okok közül emeli ki a jogi okot ;

b) a kiemelés szempontja az emberi magatartásokra sajátosan jogi eszközökkel való reakálás, befolyásolásuk céljával, az adott társadalomban, e

²⁰ Ezen az állásponton van Szász István, aki szerint „a releváns és nem releváns okozati összefüggés között a határvonalat csak a bíró találhatja meg a konkrét eset összes körülményeinek figyelembevételével”. (*A kötetmi jog általános tanai*. Budapest, 1943. 90. o.)

társadalom alapjai, szerkezete, az uralkodó osztály érdekei által meghatározottan. Ebben az esetben csak a jelenségek kölcsönhatásának összessége szempontjából lehet szó „önkényes” kiemelésről, ez az „önkényesség” azonban az oksági viszonyok területén elkerülhetetlen. Nem lehet azonban szó „önkényes” kiemelésről, mert itt a kiemelés szempontja objektív gyökerű, a jog objektív lehetőségei, sajátos módszerei és célja által meghatározott;

c) a kiemelést a fenti szempontok, a társadalomellenes magatartások összessége tömeges okainak elemzése alapján in abstracto elvégzi a jogalkotó, és az így létrejövő tételesjog alapján in concreto elvégzi a jogalkalmazó.

5. Ezek a sajátos lehetőségek, módszerek és célok a „jogi ok”-ot olyképpen határozzák meg a tételes jog közvetítésével, hogy ennek segítségével az emberi magatartások jogi eszközökkel befolyásolhatók legyenek. Ezért a „jogi ok”

a) emberi magatartás,

b) ebből következőleg legalábbis in abstracto tudatos-akaratlagos magatartás,

c) jogellenes magatartás,

d) in concreto elvileg befolyásolható magatartás.

6. Az oksági láncolat vizsgálata során a vétkességi felelősség rendszerében a pszichikai okokat is figyelembe kell venni abból a szempontból, hogy azok az adott társadalom által az uralkodó osztály érdekeinek megfelelően támasztott követelményekkel milyen viszonyban állnak.

7. Mindebből következik, hogy az okozatiság polgári jogi problémája általános értelemben filozófiai, különös értelemben pedig jogi kérdés. Ami benne filozófiai, az az egyes társadalmi rendszereken keresztül állandó kereteket ad a polgári jogi okozatiság kérdéseinek megoldásához, — kereteket, amelyeket az elmúlt korszakokban legfeljebb csak egyes részleteiben, töredékesen vagy torzítottan ismertek fel, — ami viszont jogi benne, az a társadalmi rendszerekkel változik.